

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА
ВІЙНА ЯК КОНФЛІКТ
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ, ЦІННОСТЕЙ
ТА ІДЕОЛОГІЙ**

Аналітична доповідь

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
ЯК КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ,
ЦІННОСТЕЙ ТА ІДЕОЛОГІЙ

Аналітична доповідь

КИЇВ – 2025

УДК 355.01(470:477)“2022/...”

Р 35

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 5 від 25 листопада 2025 року)

Авторський колектив

Войналович В. А., головний науковий співробітник, доктор політичних наук
Сленський В. Є., головний науковий співробітник, доктор філософських наук, професор

Гай-Нижник П. П., провідний науковий співробітник, доктор історичних наук

Гурківська А. І., науковий співробітник, доктор філософії з політології

Набок С. В., молодший науковий співробітник, кандидат історичних наук

Ніколаєць Ю. О., доктор історичних наук, професор

Рябчук М. Ю., провідний науковий співробітник, кандидат політичних наук

Поліщук Ю. М., провідний науковий співробітник, доктор історичних наук, доцент.

Самчук З. Ф., головний науковий співробітник, доктор філософських наук

Цигвинцев І. Г., аспірант відділу політичної культури та ідеології

Р 35 Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій: аналітична доповідь. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 88 с.

ISBN 978-617-14-0498-4

Аналітична доповідь містить аналіз головних аспектів сучасної російсько-української війни як конфлікту ідентичностей, цінностей та ідеологій. На основі обґрунтування відмінностей української та російської політичних культур, ціннісно-орієнтаційних настанов і практик українського і російського соціумів визначені головні чинники російської агресії проти України. Аналіз ідеологічних та ідентифікаційних процесів у російському та українському суспільствах дав змогу оцінити передумови схильності російського суспільства до розв'язування війни та налаштованість громадян України чинити рішучий опір у воєнному протистоянні, яке для України є екзистенційним.

Аналітична записка підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи "Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій" (державний реєстраційний номер 0123U1000504).

УДК 355.01(470:477)“2022/...”

ISBN 978-617-14-0498-4

DOI 10.53317/978-617-14-0498-4

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies**

**THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
AS A CONFLICT
OF IDENTITIES, VALUES AND IDEOLOGIES**

Analytical report

**Kyiv
2025**

UDC 355.01(470:477) '2022/...'

R 35

Recommended for publication by the Academic Council of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of National Academy of Sciences of Ukraine (protocol ,25 pf November, 2025)

Author team:

Voinalovich V. A., Chief Researcher, Doctor of Political Sciences

Elensky V. Ye., Chief Research Fellow, Doctor of Philosophy, Professor

Hai-Nyzhnyk P. P., Acting Leading Research Scientist, Doctor of Historical Sciences

Gurkivska A. I., Research Scientist, Doctor of Philosophy in Political Science

Nabok S. V., Junior Research Scientist, Candidate of Historical Sciences

Nikolalets Yu. O., Doctor of Historical Sciences, Professor

Ryabchuk M. Yu., Leading Researcher, Candidate of Political Science

Polishchuk Yu. M., Leading Researcher, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Samchuk Z. F., Chief Researcher, Doctor of Philosophy

Tsygvintsev I. G., PhD Student of the Department of Political culture and Ideology

R 35 The Russian-Ukrainian War as a Conflict of Identities, Values, and Ideologies: Analytical report. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine. 2025. 88 p.

ISBN 978-617-14-0498-4

The analytical report contains an analysis of the main aspects of the current Russian-Ukrainian war as a conflict of identities, values and ideologies. Based on the substantiation of the differences between Ukrainian and Russian political cultures, value-oriented guidelines and practices of Ukrainian and Russian societies, the main factors of Russian aggression against Ukraine have been identified. The analysis of ideological and identification processes in Russian and Ukrainian societies allowed to assess the prerequisites for Russian society's propensity to wage war and the commitment of Ukrainian citizens to offer resolute resistance in a military conflict that is existential for Ukraine.

The analytical note was prepared based on the results of the research project "The Russian-Ukrainian war as a conflict of identities, values and ideologies" (state registration number 0123U1000504).

UDC 355.01(470:477) '2022/...'

ISBN 978-617-14-0498-4

DOI 10.53317/978-617-14-0498-4

© Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2025

ЗМІСТ

Вступ	7
Ціннісні та ідеологічні складові російсько-української війни у вітчизняному науково-експертному дискурсі <i>(Поліщук Ю. М.) .....</i>	10
Російсько-українська війна у фокусі західних наукових та експертних спільнот <i>(Гурківська А. І.).....</i>	14
Релігійний чинник у підготовці російського вторгнення в Україну і у перебігу російсько-української війни <i>(Єленський В. Є) .....</i>	20
"Поляризація", "денацифікація" та "демілітаризація" в сенсових ідеологемах Кремля як наратив ціннісних маніпуляцій та <i>casus belli</i> <i>(Гай-Нижник П. П.) .....</i>	32
Коли "м'яка" сила стає "твердою": дискусії про "скасування" російської культури під час війни <i>(Рябчук М. Ю.) .....</i>	39
Громадянські цінності як чинник національної стійкості українського суспільства в умовах війни <i>(Войналович В. А.) .....</i>	46
Інформаційно-комунікаційне середовище України: стратегії та практики протидії деструктивним впливам <i>(Ніколасць Ю. О.) .....</i>	54
Warwashing у цифровому просторі України: виклики для України <i>(Цигвинцев І. Г.) .....</i>	63

**Трансформація символічного виміру
публічного простору України: очищення від тоталітарного
та імперського спадку**

(Набок С. В.) 70

**Російсько-українська війна у дзеркалі проблемних лакун:
ідеологічний аспект**

(Самчук З. Ф.) 79

Висновки 85

Вступ

Сучасна російсько-українська війна постала наймасштабнішим збройним протистоянням з часів Другої світової війни. Перебіг та характер бойових дій дозволяє окреслити локальний (2014–2021) та повномасштабний (2022–сьогодення) її періоди.

Розв'язування локальної війни проти України російська сторона намагалася виправдати міфічною необхідністю захисту російського населення в Україні, допомоги "народу Донбасу", захисту його від "фашизму" чи "нацизму", протидією засиллю католицького світу і захистом православних. Назване "спеціальною воєнною операцією" повномасштабне воєнне вторгнення В. Путін у своєму виступі 24 лютого 2022 року "виправдовував" необхідністю "захисту жителів Донбасу", "демілітаризацією та денацифікацією України". Коли ж російським військам не вдалося за короткий термін захопити українську столицю та інші великі міста, такі цілі, як "демілітаризація" та "денацифікація" практично зникли з ужитку російських політиків, які стали частіше вести мову про допомогу Донбасу. У березні 2022 року В. Путін уже твердив про необхідність "звільнення Донбасу" та південної України задля забезпечення сухопутного коридору до тимчасово окупованого РФ Криму і отримання виходу до Придністров'я. У січні 2023 року В. Путін заявив, що російська армія "захищає інтереси Росії", борючись проти загроз, які "намагаються створити на її ж історичних територіях". У липні 2023 року "географічні завдання спецоперації" були розширені не лише на тимчасово непідконтрольні уряду України території Донецької та Луганської областей, а й на "низку інших територій". Росія оголосила про окупацію чотирьох областей України: Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької і неодноразово заявляла про неможливість завершення бойових дій без передачі цих областей до її складу.

У західному науково-експертному дискурсі й до останнього часу поширений підхід, прихильники якого вважають, що причиною російсько-української війни було розширення НАТО на схід.

Російська пропагандистська машина нав'язує думку, що припинення війни можливе лише у разі усунення її "першопричин", які

дещо видозмінюються залежно від ситуації на фронті. Проте агресія РФ проти України має на меті знищення української державності, що робить для України і українців таке протистояння екзистенційним.

Справжні наміри РФ щодо України та українців були відверто висвітлені у статті Т. Сергійцева, яка була опублікована у 2022 році однією з найбільших російських інформаційних агенцій *РИА-Новости*. Її автор закликав до показового покарання в Україні усіх "активних нацистів", проведення "тотальної люстрації", ліквідації і заборони будь-яких організацій, пов'язаних із "практикою нацизму". Винними він оголошував і "значну частину народного загалу, який є пасивними нацистами", підкреслюючи, що "назва „Україна” не може бути збережена як титул жодного повністю денацифікованого утворення на звільненій від нацистського режиму території", а створені на цих землях державні утворення повинні "спокутувати провину перед Росією за ставлення до неї як до ворога". При тому важливими кроками "денацифікації" були названі ліквідація "військової, інформаційної, освітньої інфраструктур" та "інсталяція російського інформаційного простору".

Масове застосування російською армією артилерії та ракетної зброї проти мирних міст України, варварське руйнування потужних гідротехнічних споруд, атаки із застосуванням зброї масового знищення, винищення та катування цивільного населення, страти військовополонених зі складу ЗСУ доводять, що РФ дотримується геноцидних практик і не полишає надії на повне знищення України.

На сьогодні зрозуміло, що сучасна російсько-українська війна – це війна не за території, а за ідентичність. Існуючий між РФ та Україною конфлікт цінностей як зіткнення протилежних або несумісних переконань, поглядів та принципів, призивів до суперечностей та боротьби, особливо запеклої, коли Росія намагається нав'язати свої цінності українцям. Спроба нав'язати такі цінності відбувається на основі використання ідеологічного підґрунтя концепту "русского міра". А готовність РФ до агресивних дій на зовнішньополітичній арені заснована на уявленнях про належність певних територій до "русского міра". І така приналежність здебільшого асоціюється із теренами, які свого часу входили до складу

СРСР або перебували у орбіті його впливу. А відродження та зміцнення Української держави із посиленням української громадянської ідентичності та зростанням кількості прихильників євроінтеграції постало потужною перешкодою реалізації імперських амбіцій Російської Федерації.

Своїм дослідженням колектив проєкту зробив спробу висвітлити та проаналізувати на основі використання широкого кола джерел із високим ступенем достовірності головні аспекти сучасної російсько-української війни як конфлікту ідентичностей, цінностей та ідеологій. А результати аналізу дозволять із обґрунтуванням відмінностей української та російської політичних культур, ціннісно-орієнтаційних настанов і практик українського і російського соціумів визначити головні чинники російської агресії проти України.

Аналіз ідеологічних та ідентифікаційних процесів у російському та українському суспільствах дасть змогу оцінити передумови схильності Росії до розв'язування війни та налаштованість громадян України чинити рішучий опір ворожому вторгненню.

ЦІННІСНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВО-ЕКСПЕРТНОМУ ДИСКУРСІ

Історіографічний аналіз доробку вітчизняних дослідників дав змогу виділити такі напрями наукового пошуку: теоретико-методологічне осмислення концепту "гібридної війни", аналіз динаміки національно-громадянської ідентичності українців, їх ціннісних орієнтацій у складних воєнних умовах, протидії ідеологічному тиску РФ. Помітним є дослідження протистояння в інформаційному просторі як складової "гібридної війни" із акцентом на висвітленні та аналізі протидії ворожим інформаційним деструктивним впливам.

Визначено, що абсолютна більшість вітчизняних науковців відстоює думку про те, сучасна російсько-українська війна – це війна не за певні території, а за ідентичність, що робить національно-громадянську ідентичність і суспільні цінності українців об'єктом ворожих атак.

Найпродуктивнішими напрямками досліджень вітчизняних учених є аналіз впливу Російської Федерації на національно-громадянську ідентичність та окреслення інструментарію насадження Кремлем своїх ідеологічних кліше.

Встановлено, що в Україні найактивніше над дослідженням впливу російської агресії на українське суспільство працювали науковці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інституту історії України НАН України та Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, а також окремі вузівські наукові центри Києва, Харкова, Львова, Одеси, Ужгорода, Запоріжжя.

Аналіз наявних праць українських дослідників засвідчив, що їхній науковий доробок не завжди відповідає вимогам часу, частині досліджень не вистачає конкретики, наявна різниця у трактуванні засадничих термінів і понять, що стосуються теоретико-методологічних аспектів "війн нового покоління" ("гібридна війна", "інформаційна війна", "сміслова війна", "когнітивна війна").

Спостерігається дисбаланс у дослідженні окремих складових сучасної російсько-української війни. Так, серед усього масиву праць із зазначеної тематики найбільше досліджень пов'язані зі спробами окреслити поняття "гібридна війна", її зміст і технології, а також висвітлити та проаналізувати перебіг інформаційної війни, вплив війни на національно-громадянську ідентичність українців. Значно менше досліджень присвячені аналізу динаміки ціннісних орієнтацій громадян України, інформаційно-психологічних аспектів "гібридної війни", діяльності державних і громадських інституцій щодо протидії російській пропагандистській машині, захисту інформаційно-комунікаційного простору нашої держави.

Деякі важливі складові сучасної російсько-української війни, на жаль, залишилися на маргінесі (рух опору на тимчасово окупованих ворогом територіях, морально-психологічний стан внутрішньо переміщених осіб та *"українських біженців від війни"* (термін Е. Лібанової), ідеологічний тиск окупантів на населення тимчасово окупованих територій України, пропагандистська робота української влади, громадянського суспільства на цих землях). Досить часто у цих дослідженнях відсутні конкретні пропозиції й рекомендації для державних органів влади, громадянського суспільства щодо розв'язання нагальних проблем. Помітним недоліком наукового життя України є відсутність ефективного механізму донесення навіть наявних у науковців рекомендацій до реального впровадження в життя.

Помітною є актуалізація окремих тем наукового пошуку у зв'язку із перебігом бойових дій та спробами реалізації Російською Федерацією інформаційно-психологічних спецоперацій.

Історіографічний аналіз дав змогу виділити два основні історіографічні періоди:

- 1) перший (початок 2014 – лютий 2022 р.) зумовлений драматичними подіями Революції Гідності, окупацією РФ Криму, активізацією "гібридної війни" РФ проти України і розв'язанням нею локального збройного протистояння на Сході нашої держави. Для цього періоду характерним є зростання уваги науковців до питань теоретико-методологічних аспектів феномену "гібридна війна", особливостей застосування її інструментарію в Україні, а також

появою і розвитком нового напрямку у вивченні національно-громадянської ідентичності українців (волонтерство, добробати, рух опору), їхніх ціннісних пріоритетів через призму гібридних дій РФ. Загальним недоліком праць цього періоду можна назвати певне згладжування наявних "гострих кутів" у діяльності влади, акцент на виправданні її рішень та доведенні обумовленості дій окремих політичних діячів;

2) другий період припадає на повномасштабне воєнне вторгнення РФ і має початок у лютому 2022 року. Повномасштабна війна кинула Україні й українцям екзистенційний виклик, що змусило науковців переглянути частину власних поглядів на ситуацію у державі і спробувати дати відповіді на питання щодо того, як протистояти російській агресії не лише безпосередньо на полі бою, а й у інформаційній війні, із визначенням того, що для успішної організації відсічі агресору мають робити держава та громадянське суспільство. Цей історіографічний період триває і майже щоденно з'являються нові дослідження, автори яких намагаються осмислити різні аспекти сучасного російсько-українського протистояння. Найбільше уваги у них приділено аналізу впливу російської агресії на українську національно-громадянську ідентичність, динаміку ціннісних пріоритетів громадян, інформаційно-комунікаційного середовища країни, перебіг протидії ідеологічному тиску ворога із акцентом на визначенні ролі дезінформації та фейків.

Результати історіографічного аналізу дають змогу стверджувати про необхідність посилення уваги до розробки таких напрямів наукового пошуку:

- феномен "гібридної війни" як специфічний різновид соціально-політичних конфліктів із визначенням його сутності й особливостей і окресленням прийнятного у науковому середовищі визначення;
- вплив російської "гібридної війни" на суспільні цінності та ціннісні пріоритети українців;
- практики та механізми реалізації ворогом інформаційно-психологічних операцій;
- протидія влади та громадянського суспільства ідеологічному тиску ворога;

- визначення механізмів консолідації українського суспільства навколо ідей перемоги над російським агресором;
- висвітлення та аналіз морально-психологічного стану внутрішньо переміщених осіб та українських утікачів від війни, а також дій влади щодо них;
- рух опору на тимчасово окупованих ворогом територіях і дій владних інституцій щодо його підтримки;
- ідеологічний тиск окупантів на населення тимчасово окупованих територій України;
- робота владних інституцій, громадянського суспільства з підтримки населення тимчасово окупованих територій, віри у перемогу і повернення їх у лоно Української держави.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА У ФОКУСІ ЗАХІДНИХ НАУКОВИХ ТА ЕКСПЕРТНИХ СПІЛЬНОТ

Беззаперечна геополітична вага сучасної російсько-української війни війни та її медійність зумовили те, що багато американських та європейських науковців відкрили для себе Україну. Таке досить пізнє відкриття пов'язане, серед іншого, з тим, що тривалий час Україна певною мірою перебувала "у тіні" образу Росії та сприймалася насамперед як частина пострадянського простору, на який претендує РФ. На жаль, російський погляд на історію та геополітику прослизав у деякі західні дослідження й до сьогодні, і праці про сучасну російсько-українську війну не стали винятком.

Якщо умовно згрупувати причини подекуди неповного, а інколи некоректного підходу західних наукових та експертних спільнот до України та її боротьби, можна об'єднати їх у такі групи: *політичні* (включно з тенденціями), *епістемологічні* та *прорахунки* України щодо внутрішньої і зовнішньої державної політики.

Політичні проблеми. Російські студії набули популярності в американському академічному середовищі через холодну війну, коли дослідження Радянського Союзу були обумовлені стратегічними та безпековими потребами. У центрі уваги західних радянологів перебувала насамперед Москва, її історія (переважно у інтерпретації Росії та СРСР) і мова, тоді як радянські республіки розглядалися переважно через призму російського бачення. Під впливом цього на Заході з'явилася низка дослідників, які вивчали історію та культуру Москви, але лишили поза увагою те, що являють собою незалежні держави, які відродилися на руїнах Радянського Союзу. Цьому сприяло й те, що після розпаду СРСР Російська Федерація нарощувала політичні та фінансові інвестиції на підтримку російських студій, які мали слугувати засобом поширення вигідного для РФ бачення світу та політичних інтересів в академічному середовищі та експертних спільнотах, що є одним з елементів використання *soft power*.

У таких умовах виникла тенденція осмислювати пострадянський простір крізь призму російської логіки, що є небезпечним

явищем, яке Т. Кузьо назвав "академічним орієнталізмом" (поглядом на Україну очима Москви). Він окреслив проблему домінування експертів з РФ у сфері російських, євразійських чи пострадянських досліджень, які претендували на унікальну експертизу не лише Російської Федерації, а й посткомуністичних країн. Т. Кузьо підкреслював: "...якщо ви експерт з Бразилії, ви не стверджуєте, що є авторитетом з усієї Латинської чи Центральної Америки. Але якщо ви – експерт з Росії, з якоїсь причини ви вважаєте, що маєте право – або знання – коментувати події в Таджикистані, Азербайджані, Україні чи Естонії"¹.

У деяких західних дослідженнях помітне зображення України як лінгвістично та ідентично розділеної держави. Неодноразово також можна прочитати "Європа" і "Україна", так ніби остання географічно і політично не належить до Європи.

До блоку політичних проблем входить і ставлення до націоналізму у Європі, де націоналізм розглядається переважно у негативному контексті через асоціації із Другою світовою війною. І хоча для професійного академічного середовища така помилка є нетиповою, негативні сентенції щодо націоналізму частково присутні у ліберальному дискурсі. В контексті України, це відіграє негативну роль для західного сприйняття через надмірне підкреслення націоналістичних аспектів (зокрема щодо питання мови).

Епістемологічні проблеми. Ця група проблем зумовлює обмеження різних шкіл міжнародних відносин під час аналізу російсько-української війни. Зокрема, йдеться про конкуруючі інтерпретації представників шкіл міжнародних відносин – реалізму та лібералізму. Основні моменти незгоди стосуються обґрунтування дослідниками причин війни, можливих шляхів її припинення, а також визначення перспектив членства України у НАТО.

Підхід прихильників *реалізму* у міжнародних відносинах фокусується на проблемі безпеки та балансі сил, закріплюючи за великими державами їхні сфери впливу. Прихильники такого підходу визначали

---

¹ Кузьо, Т. (2023, Липень 17). Чому дослідники Росії на Заході не змогли зрозуміти вторгнення Росії в Україну. *VoxUkraine*. <https://voxukraine.org/chomu-doslidnyky-rosiyi-na-zahodi-ne-zmogly-zrozumity-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu>

розширення НАТО та спроби змінити внутрішньополітичний ландшафт РФ основними причинами російського вторгнення в Україну у 2014 році. Наприклад, на думку Б. Поузена, російське керівництво, розуміючи зближення України з НАТО та ЄС, обрало шлях розв'язування "превентивної війни" задля "захисту" своєї геополітичної сфери впливу. Водночас відомий представник школи міжнародних відносин "реалізму" Дж. Міршаймер звинувачує США у підтримці України, яка, на його думку, стала причиною цієї війни, що очікувано "змусило" РФ "захищатися"². Подібні аргументи не враховують ні питання агентності України у цьому процесі, ані дилему безпеки з контексту того, що РФ здійснює спеціальні операції проти країн НАТО та намагається дестабілізувати соціальну згуртованість, довіру до влади та посилити соціальні суперечності. Увага приділяється передусім проблемі безпеки для РФ, а безпека країн НАТО, передусім Балтійського регіону (Польща, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія, Швеція, Німеччина, Данія) залишається здебільшого мірою поза увагою деяких реалістів.

Реалісти також відкидають ліберальні аргументи, які розглядають девіантні особливості російської політичної еліти, її інтереси, цінності як вагомі фактори, що можуть дещо пояснити витoki конфлікту.

Аргументація деяких реалістів спирається переважно на політичні ухвали РФ у сфері оборони, а також на рішення України у сфері євроатлантичної інтеграції, не враховуючи, що публічні декларації не завжди відбивають суть справжніх намірів.

Представники *ліберальної школи* здебільшого досліджують явища і процеси через призму цінностей, прав людини, дотримання міжнародного права, сприяння захисту демократії, визнання важливості ідентичності. Вони прагнуть зрозуміти, як інституції, поведінка та економічні зв'язки можуть обмежувати, стримувати та пом'якшувати насильницькі дії з боку окремих країн. Представники ліберальної школи переважно розглядають війну РФ проти

---

² Mearsheimer, J. (2014). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. *Foreign Affairs*. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/06/Why-the-Ukraine-Crisis-Is.pdf>

України як конфлікт ідентичностей, демократії та авторитаризму, складову реалізації імперських амбіцій Російської Федерації.

Оцінюючи результати наукового пошуку представників обох шкіл, важливо розуміти обмеження їхніх підходів до аналізу проблеми. За словами К. МакКалліона, "хороші теорії – це прості та елегантні абстракції, тоді як сфера дії є складною та недосконалою. І все ж теоретичні ідеї, розроблені в умовах схоластичної розрідженості, поступово проникають у світ політиків та популярних коментаторів. У процесі вони спотворюються, адже залежать від інтерпретації"³.

Не можна стверджувати, що всі західні епістемічні спільноти некоректно сприймають сучасну російсько-українську війну. Після початку локальної війни у 2014 році, а особливо після повномасштабного воєнного вторгнення РФ з'явилися численні праці західних науковців (Р. Фінніна, М. МакФола, Д. О Бечайна, А. Віндмана та багато інших), які ґрунтовно висвітлюють та аналізують це протистояння. Велику цінність становлять й дослідження вчених із середовища української діаспори, які розвінчують міфи російської пропаганди та орієнтують західну аудиторію щодо справжніх цілей російської агресії проти України.

Разом з тим, залишається актуальним донесення до західних експертних кіл широкої джерельної бази про сучасну російсько-українську війну, оскільки це допоможе науковцям глибше зрозуміти суть та причини цього конфлікту. Це тим більш важливо, що аргументація України щодо визначення причин боротьби заснована на фактах, на противагу російській аргументації, яка базується переважно на ідеологічних установах. Ознайомлення західної наукової спільноти із ширшою джерельною базою та літературою про війну актуальне ще й тому, що навіть після повномасштабного вторгнення з'являлися наукові праці, які послуговуються російськими поглядами на події.

Очевидно, що наявна у деяких західних дослідженнях теза про розширення НАТО як причину війни (що є лейтмотивом російської

---

³ McCallion, C. (2023, June 7). Assessing realist and liberal explanations for the Russo-Ukrainian war. *Defense Priorities*. <https://www.defensepriorities.org/explainers/assessing-realist-and-liberal-explanations-for-the-russo-ukrainian-war/>

пропаганди) може бути наслідком того, що така теза є найбільш спрощеною для емпіричного доведення. Дослідники, які дотримуються такої позиції, можуть аналізувати причини та перебіг війни через таку аргументаційну логіку, відкидаючи ціннісний, культурний чинники агресії РФ проти України. Не є винятком, що це один із результатів складності розуміння суті проблеми та труднощів формування аргументації своєї позиції.

Відповідно українська позиція повинна мати інституційну підтримку, яка забезпечить можливість українським голосам (в західній науковій спільноті зокрема) бути почутими. Українські вчені можуть надавати інтелектуальну відповідь для спростування тези про розширення НАТО на схід як про причину війни. Публікації українських науковців у авторитетних західних академічних виданнях (як *peer-reviewed* статті) або експертних медіа (*The Conversation*, *Foreign Policy* тощо) будуть вагомим внеском у донесенні фактів та аргументованої позиції про війну до західної наукової спільноти. Держава має підтримати такі дослідження, надаючи гранти на їх фінансування та фінансові ресурси для відкритого доступу до статей (*open-access*), оскільки навіть найбільш ґрунтовне дослідження у міжнародному виданні без відкритого доступу значно зменшує шанси на те, що з його результатами ознайомиться велике коло науковців.

Донесення позиції українських дослідників до західної наукової спільноти також ускладнюється дезінформацією та пропагандою РФ, яка таргетована на певні суспільні групи західних (і не тільки) акторів. Не перший рік в експертних колах артикулюється обмеженість підходу боротьби з дезінформацією із фокусом на посиленні медіаграмотності громадян та концептуалізації нових термінів для позначення різних видів інформаційних загроз.

Безумовно, підвищення медіаграмотності та підтримка громадян у їх здатності до розпізнавання пропаганди є корисною справою. Проте, якщо громадянам артикулюють, що їм можуть поширювати неправдиву інформацію, це може призвести до загальної недовіри до медіа⁴. Водночас відомим та дієвим

---

⁴ Angwald, A., & Wagnsson, C. (2024). Disinformation and strategic frames: Introducing the concept of a strategic epistemology towards media. *Media, Culture & Society*, 46(7), 1527–1538. <https://doi.org/10.1177/01634437241265045>

інструментом донесення позиції України до західних наукових та експертних кіл є стратегічні комунікації та якісний публічний і експертний дискурс.

Для українського експертного середовища у цьому немає нічого нового, проте варто зупинитися на деяких аспектах щодо їх змісту. Тривалий час Україна апелювала до цінностей як аргументу для залучення західної підтримки, проте в певний момент дискурс цінностей почав змінюватися дискурсом інтересів (зокрема хибних – економічних, ресурсних). Цінності, зокрема демократії, є основною перевагою України. Відповідно, українською інтелектуальною спільнотою має бути розв'язане питання: як збалансувати дискурс цінностей і інтересів для стратегічної комунікації? А для органів влади важливо збалансувати дискурс і реалії державної політики.

Перевагу над противником можна досягнути завдяки здатності творити сенси, працювати з питаннями ідентичності та політичної культури. Дискурс української ідентичності має важливу вагу для західних дослідників також щодо розуміння конфлікту. Якісні публікації науковців на цю тему, а також спільні проєкти з західною експертною спільнотою мають забезпечити ширший доступ іноземців до джерел про українську ідентичність та спростовувати міфи про поділ за мовою або "по Дніпру". При цьому важливо не просто поширювати наратив єдності, а дослідити, у чому полягають відмінності ідентичностей, що є спільним, а також які фактори їх формують, включно з медіадискурсом. Бажано, щоб такі дослідження охоплювали як макрорівень, так і індивідуальний, що дасть змогу їм мати наукову цінність і стати якісним доповненням до експертного дискурсу.

Підсумовуючи, замість спростування фейків (що є, безумовно, також важливим), акцент необхідно змістити на продукування власних сенсів та формування культурного й інформаційного простору, який навіть за умови поширення ворогом дезінформації буде залишатися резильєнтним та більш адаптивним.

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ПІДГОТОВЦІ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ І У ПЕРЕБІГУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У науковій літературі, присвяченій релігійно-суспільним змінам під час війн і збройних конфліктів, відзначаються принаймні три головні напрями трансформацій. По-перше, це загострення релігійних почуттів, частіші звернення до релігії, релігійних інституцій у прагненні віднайдення душевної розради і відносної психологічної рівноваги. Це також великі прориви до святого, масові хрещення, перевинайдення старих релігійних форм і практик. По-друге, це активне звернення до релігійних символів, сакральних сенсів, осмислення війни у релігійних категоріях, освячення власної збройної боротьби і, дуже часто, знелюднення супротивної сторони. По-третє, це активне втягнення релігійних інституцій у виправдання загарбницьких війн або, навпаки, справедливої оборони своєї Батьківщини, консолідація населення навколо національного прапора, якому також надається сакральна санкція.

У сучасній російсько-українській війні, яка від самого початку набрала екзистенційного характеру, усі три згадані вище тенденції зманіфестували себе надзвичайно виразно. У ідеологічній конструкції, оприсутненій В. Путіним, утвердження і захист української ідентичності вже самі по собі означають "геноцид російського народу", оскільки зменшують "єдиний народ" на його "малоросійську складову". Отже, для українців як таких не лишається місця взагалі. Своєю чергою, будь-які прагнення українців до церковної самостійності уже автоматично є замахом на існування "єдиного народу".

Хоча ця конструкція до початку війни не артикулювалася у таких геноцидних категоріях, релігійне питання завжди, навіть у "вегетаріанські" ельцинські часи, було потужним подразником російсько-українських відносин. У Росії підкреслювали, що православ'я – це одне із небагатьох, що залишилося у нас спільного, і незмінно розуміли під "спільним" підпорядкування православних України Москві, її жорсткий контроль над релігійно-політичним

життям України, а також відносини васалітету-сюзеренітету. Прагнення українців "вискочити з-під Москви" (митр. В. Липківський) натрапляло на надзвичайно жорсткий спротив усієї державної машини РФ.

Остання за часом велика фаза українського церковного усамостійнення, яка увінчалася визнанням автокефалії Православної церкви України (далі – ПЦУ) з боку Вселенського Патріархату у 2019 році, супроводжувалася надвисокою активністю зі сторони російської дипломатії, спецслужб і навіть кіберзлочинців, що намагалися торпедувати "український сценарій". Пізніше Синод Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП) назве цей акт прологом до широкомасштабного російського воєнного вторгнення. Синодали УПЦ МП тим самим намагалися вказати на помилковість цього акту, наполягаючи на тому, що у разі підпорядкування українського православ'я російським еклезіальним структурам повномасштабної агресії не відбулося би. Певною мірою Синод мав рацію: якщо продовжити цей логічний ряд, вторгнення не відбулося б, як би українці не скеровувалися би на власні військо, герб, гімн, мову, культуру та державність.

Оскільки релігія – і православ'я зокрема – розглядалися як Росією, так і Україною як питання національної безпеки, у обох країнах здійснювалися спроби сек'юритизації релігії, при тому Росія до цих спроб вдалася набагато раніше за Україну і здійснювала їх із послідовною агресивністю. Така сек'юритизація релігії в Росії фактично почалася з боротьби проти так званих "тоталітарних сект" і культів, які були оголошені загрозою для "духовної безпеки" Росії. Саме на початку 2000-х термін "духовна безпека" увійшов до політичного словника РФ. Запроваджене антикультовими активістами, поняття стало частиною загальної доктрини безпеки країни: йому було присвячено книжки, десятки дисертацій і безліч статей. Зазвичай духовну безпеку визначали як захист від згубного впливу західної культури на традиційні російські цінності. Автори підкреслювали, що серцевиною цієї культури є західні норми та принципи, що нібито є несумісними із російським менталітетом і мають деструктивний потенціал для особистості й суспільства.

Ця концепція органічно вписалася у поступову еволюцію російської політичної системи з її авторитаризмом, культом сили, мілітаризмом, шовінізмом, ідеєю російської винятковості та імперіалізмом. Офіційну "російську ідею" дедалі більше протиставляли Заходу. Але, на відміну від радянської епохи, тепер перемога над Заходом не мала позитивної перспективи (як, наприклад, "побудова комунізму"). Для М. Хрущова такою ідеєю була побудова комунізму, яка (побудова) стане кінцем Америки ("Ми вас поховаємо"). У В. Путіна все зводиться до бажання знищити колективний Захід. Як він сказав у 2018 році: "Ми підемо в рай мучениками, а вони просто здохнуть". Про Захід, який невдовзі "здохне"⁵, В. Путін відтоді повторятиме неодноразово.

Особливо відзначимо, що дії актора сек'юритизації, тобто Російської держави, майже беззастережно сприйняті російським суспільством, яке демонструє вороже ставлення до інших, із ентузіазмом сприймає подальше розширення переліку заборонених релігійних організацій, довготермінові ув'язнення їхніх лідерів і вимагає більш жорстоких сек'юритизаційних заходів.

В Україні, де релігійно-суспільна динаміка розвивалася за принципово іншою траєкторією, встановився режим релігійного плюралізму і релігійної конкуренції, що призвело до саморегуляції "конфесійного ринку". Жоден із центрів сили не домінував на ньому, апелював до власних секторів політикуму і громадськості, не міг монополювати та придушувати активність інших, включно із релігійними меншинами. Очевидний зв'язок УПЦ МП із Москвою, відверті проросійські симпатії частини єпископату і кліру, формування церковними структурами ментального поля, насиченого російськими символами, ідентичнісними маркерами і моделями історичної пам'яті хоча і викликали негативну суспільну реакцію, але довго не розглядалися як безпековий виклик. Зусилля Адміністрації президентів Л. Кравчука, пізнього Л. Кучми та В. Ющенка, спрямовані на унезалеження православ'я в Україні,

---

⁵ Шестаков, К. (2025, Іюнь 28). Путин об экономиках стран Запада: "Сами скоро сдохнут". DW. <https://www.dw.com/ru/putin-ob-ekonomikah-stran-zapada-sami-skoro-sдохnut/a-73074163>

були радше спробами консолідації суспільства і "українізації України", аніж відповіддю на безпекові виклики.

Ситуація докорінно змінилася з початком російсько-української війни у лютому 2014 року, коли з'ясувалося, що ця війна для священноначалля УПЦ МП є громадянською, в якій вона схильна винуватити швидше українську, ніж російську сторону. УПЦ МП перетворилася на, по суті, один із дуже небагатьох легально діючих проросійських політичних центрів, законний осередок поширення ідеології "русского міра".

За цих умов Українська держава розглядала серйозні сек'юритизаційні кроки, але, зрештою, обмежилася двома законами, один із яких давав можливість релігійним громадам безперешкодно змінювати свою юрисдикційну належність, а інший вимагав від релігійних організацій із центрами у державі-агресорці вказувати у своїй назві про входження до російського релігійного об'єднання. Головні ж зусилля були сфокусовані на розширення обсягів релігійної свободи і надання православним України канонічної альтернативи УПЦ МП, яку закріпив Томос про автокефалію Православній церкві України (2019 року).

Боротьба навколо надання / не надання автокефалії ПЦУ, в якій були задіяні російська дипломатія, спецслужби, інструменти кібервійни, спеціальні дезінформаційні заходи тощо, засвідчила, наскільки далеко може зайти РФ у своїй рішучості зберігати контроль над релігійною ситуацією в Україні. Релігійний чинник був окреслений як важливий претекст широкомасштабному російському вторгненню в Україну 24 лютого 2022 року. Власне, і Синод УПЦ в єдності із Московським патріархатом виснував, що надання автокефалії ПЦУ стало тригером широкомасштабного російського вторгнення. Значною мірою, синодали мали рацію, оскільки прагнення українців мати свою церкву – і, якщо продовжити логічний ряд – своє військо, національні символи і, зрештою, державність стало причиною розв'язаної Росією війни проти України.

Уже перші дні широкомасштабного російського воєнного вторгнення принесли українцям страждання, людські жертви, руйнацію їхніх міст і сіл, від чого страждали і вірні УПЦ.

Митрополит Онуфрій засудив вторгнення російських військ уже 24 лютого і назвав війну проти України "гріхом Каїна", який вбив свого брата Авеля. У багатьох єпархіях священники УПЦ, які разом зі своїми вірними опинилися під обстрілами, уже не могли підносити ім'я Патріарха Кіріла як "Господина і Отця". Сам патріарх Кирила у відповідь на листа митрополита Сумського і Охтирського Євлогія (Гутченка), в якому той обґрунтовував неможливість поминання імені Московського Патріарха під час літургії, назвав висунуті аргументи "політичними" і пригрозив українському архієреєві відповідальністю. Водночас патріарх Кіріл із ентузіазмом вітав вторгнення уже у перших своїх проповідях, оголосив Російську православну церкву (далі – РПЦ) беззастережною учасницею війни і розпочав пошуки богословського обґрунтування російської збройної агресії.

Патріархом Кирилом і його оточенням було створено безпрецедентну для Православ'я ідеологічну конструкцію, в якій заохочувалися вбивства українців та їхнє розлюднення як колективного агента аморального і розбещеного Заходу, що є смертельною загрозою для "святої Русі" і її традиційних цінностей. У рамках цього конструкту Патріарх пообіцяв "очищення від гріхів" для російських загарбників, що загинуть у війні, яку Патріарх проголосив "священною". Такий "теологумен", який радикально суперечить православній традиції, шокував багатьох православних богословів, а понад тисяча теологів, викладачів духовних навчальних закладів, університетських професорів із різних країн світу підписали документ "Про вчення "русского міра", де визнали доктрину "русского міра" єретичною.

Між тим, Московська патріархія перевела усю РПЦ на "військові рейки", запровадивши в ній режим мілітарно-шовіністичної мобілізації, системи жорстких покарань за найменший відступ від офіційної лінії, позбавлення священства за вияви пацифізму і залучення правоохоронних органів для покарання відступників. РПЦ не тільки не прагне пом'якшувати офіційну державну людоненависницьку риторику, але й багаторазово підсилює її, закликаючи до знищення української державності, культури й ідентичності та благословляючи зброю масового знищення.

Програмним у цьому сенсі стане Наказ XXV Всесвітнього російського народного собору від 27 березня 2024 року під головуванням Патріарха Кирила, де війна проти України характеризувалася як "національно-визвольна боротьба російського народу проти злочинного київського режиму і колективного Заходу, що стоїть за ним", і ставила завданням ліквідацію української нації.

За цих умов подальше існування УПЦ як невідокремної частини Московського патріархату, "вольності" якої, до того ж, були обмежені положеннями Статуту РПЦ 2017 року, стало неможливим. Під тиском місцевих адміністрацій, які зверталися до Києва з вимогою заборони Російської церкви і її філій в Україні, до народних депутатів, що один за одним подавали законопроекти про заборону РПЦ, до громадської думки та настрою власного духовенства і мирян 27 травня 2022 року, відбулися засідання Синоду, Архієрейського і Помісного собору УПЦ, які ухвалили новий Статут цієї Церкви. Зі Статуту були прибрані усі згадки про РПЦ, окрім посилання на Грамоту Патріарха Алексія II (1990 р.), яким УПЦ наділялася "незалежністю" і "самостійністю" в управлінні. Цей крок був із ентузіазмом сприйнятий значною частиною духовенства і вірних УПЦ, для яких дійсний на той час статус Церкви був неприйнятним, але дуже швидко виявилося, що цей крок був половинчастий: виходу УПЦ із РПЦ не відбулося; керівництво УПЦ і надалі розглядало своїм головним ворогом Православну церкву України і не припиняло критикувати Константинополь, утримуючись від критики Московської патріархії та її очільника.

Це спричинило подальшу критику УПЦ в медіа; заклики до заборони цієї Церкви не слабшали, а місцеві ради і надалі вимагали від центральної влади рішучих дій із викорінення структур Московського патріархату в Україні. 1 грудня 2022 року Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) ухвалила рішення "Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Це рішення, яке було введено в дію Указом Президента України того ж дня, передбачало: внесення до Верховної Ради України законопроекту щодо унеможливлення діяльності в Україні афілійованих із центрами впливу в

Російській Федерації релігійних організацій відповідно до норм міжнародного права у сфері свободи совісті та зобов'язань України у зв'язку зі вступом до Ради Європи, перевірку наявності правових підстав та дотримання умов користування релігійними організаціями майном, яке перебуває на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника; Державній службі України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) забезпечити проведення релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української православної церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом, за необхідності вжити передбачених законом заходів; СБУ активізувати заходи з виявлення та протидії підривній діяльності російських спеціальних служб у релігійному середовищі України.

Рішення РНБО ознаменувало собою новий етап у прагненні Української держави позбутися впливу контрольованого Кремлем релігійного центру на суспільно-політичну, культурну і релігійну ситуацію в Україні, при тому навіть в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення це прагнення натрапило на жорсткий і глибоко ешелонований спротив не тільки з боку країни-агресорки, але й УПЦ та її політичних партнерів в Україні. Гостра дискусія розгорнулася навколо проєкту закону № 8371, який був поданий Урядом у січні 2023 року, але тільки через 9 місяців був ухвалений у першому читанні. І лише 20 серпня 2024 року, після напруженої боротьби і тривалих консультацій, Закон "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" був ухвалений парламентом і 24 серпня підписаний Президентом України.

Закон заборонив діяльність на території України Російської православної Церкви як ідеологічного продовження кремлівського режиму, що є відповідальним за злочини цього режиму проти людяності. Закон також не допускає діяльність афілійованих із РПЦ релігійних організацій і наділив ДЕСС обов'язком здійснювати дослідження щодо наявності ознак афіліації тієї чи іншої релігійної організації із РПЦ і у разі виявлення таких ознак висувати відповідній релігійній організації Припис про усунення порушення законодавства. Зрештою, ДЕСС здійснила таке дослідження

щодо Київської митрополії УПЦ, яка є центром і представляє назовні цю Церкву, і виявила ознаки афіліації УПЦ із РПЦ. Відповідний Припис про усунення порушень був висунутий Київській митрополії УПЦ, яка, зі свого боку, листом від 15 серпня 2025 року за підписом митрополита Онуфрія відмовилася виконувати Припис. Відповідно, згідно із Законом, ДЕСС офіційно визнала Київську митрополію УПЦ афілійованою із РПЦ і спрямувала до суду позов щодо її припинення.

Упродовж трьох із половиною років повномасштабної російсько-української війни релігійний чинник, який практично завжди відігравав помітну роль у зовнішній і внутрішній політиці України, опинився у центрі жорсткої і, часом, безкомпромісної боротьби, пов'язаної із екзистенційним виміром найбільшого з кінця Другої світової війни збройного протистояння в Європі. Прагнення демонтувати структури Московського патріархату, залучені у війну Росії проти України, стали надзвичайно важливим, але аж ніяк не єдиним компонентом релігійної складової цього протистояння.

Набагато важливішим є підтримка церков і релігійних організацій та надання їм якомога більших можливостей для їхньої діяльності у сфері консолідації українського суспільства, допомоги фронту і тилу, вимушеним переселенцям, вразливим категоріям населення, тим, хто найбільше постраждав від війни; організації військового капеланства, духовної опіки пацієнтам шпиталів, лікарень, а також душпастирства серед українців, які вимушено опинилися за кордоном. У всіх цих відтинках релігійні організації України діють достатньо наполегливо і ефективно, причому у деяких населених пунктах і певних сферах їхній внесок неможливо переоцінити.

Дуже важливою перемінною психологічної війни між Росією й Україною виявилися агресивні дії РФ з утвердження свого іміджу на міжнародній арені як "захисниці традиційних цінностей" за одночасної дискредитації України як порушниці релігійних свобод і захисниці нетрадиційної, неоліберальної моралі. Ці зусилля Росії, яка посідає одну із провідних позицій у світовому рейтингу суїциду, алкоголізму, полишених дітей, абортів, навмисних вбивств

тощо, є дуже масштабними, добре фінансованими і такими, що досягали певних секторів консервативної громадської думки не лише Глобального Півдня, але й Заходу.

Росія, яка упродовж 2022 – першої половини 2025 року вбила понад 70 українських священнослужителів, частково або повністю зруйнувала 640 культових споруд, вдавалася до викрадення, побиття та мордування священників і пасторів, прагнула ліквідувати цілі релігійні традиції, цинічно звинувачує Україну у порушенні міжнародних стандартів у сфері свободи совісті. Водночас, значні кошти витрачаються на лобістів, поширення замовних публікацій у західних медіа, поширення дезінформації на впливових телеканалах і соціальних мережах. Протидія цим кампаніям, утвердження правди про свободу совісті в Україні, донесення адекватної інформації до релігійних кіл Заходу стали серйозним питанням у діяльності українських релігійних лідерів і державних органів, відповідальних за політику у сфері релігії.

Наприкінці 2023 – у першій половині 2024 року адвокаційна діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, лідерів євангельсько-протестантських союзів відіграла важливу роль у відновленні припиненої допомоги Україні з боку США. Значущими стали зусилля українських релігійних діячів у налагодженні українсько-американських відносин у першій половині 2025 року, коли до Білого дому прийшла адміністрація президента Д. Трампа і в США очевидним стало піднесення неоконсервативної хвилі, а також багаторазово посилився вплив євангельсько-протестантських кіл.

Ще однією важливою складовою української релігійної дипломатії лишається ватиканський напрям. Відносини зі Святим Престолом, який мав би бути природним союзником України, що відстоює свободу, людську гідність і справедливість, за понтифікату Папи Франциска виявлялися не завжди рівними з огляду на традиційний для латиноамериканського духовенства антивестернізм, вплив на нього "теології визволення" зі специфічно витлумачуваним антиколоніалізмом. Суперечливі заяви Папи Франциска, який то щиро співчував героїчній боротьбі українського народу, то урівнював агресора і жертву агресії, безперечно, подавали нечіткий

сигнал 1–3 млрд світовій католицькій спільноті, особливо в країнах Південної Америки, Азії та Африки, до яких сьогодні змістився центр католицизму. І хоча католики України доклали дуже багато зусиль задля того, щоби Католицька церква почула голос правди, і попри те, що ці зусилля дуже часто були ефективними та зумовили підтримку України католиками багатьох країн світу, загальна позиція Ватикану, який є повною монархією, набула належної визначеності лише після обрання Папою Роберта Превоса, який узяв ім'я Лева XIV.

Російсько-українська війна, яка виявила кризу міжнародних інституцій, також оприявила анемічність світових екуменічних організацій. Хоча Всесвітня рада церков і засудила російське вторгнення в Україну, але на своїй Генеральній асамблеї в Карлсруе (2022 року) вона не виключила РПЦ зі свого складу – найбільшої міжхристиянської організації – і не наблизилася до ситуації, коли під тиском її членів Реформатська церква Нідерландів була вимушена полишити ВРЦ через свою підтримку апартеїду. Однак адвокаційна діяльність серед членів міжхристиянських міжнародних організацій, де дедалі більшого впливу набирають представники церков Глобального Півдня, залишається важливим напрямом роботи українських релігійних лідерів із утвердження позицій України у світі.

Повернення релігії у публічну сферу, глобальну політику і міжнародні відносини – процес про зупинення якого писав Р. Інглегарт – потужно виявило себе спочатку під час пандемії коронавірусу, а згодом у перебігу повномасштабного російського вторгнення в Україну, що підважило міжнародну безпеку і світоустрій, який склався після Другої світової війни. Релігія виявилася важливим чинником як у спробах легітимізувати російську війну проти України як загарбницьку, так і в українському протистоянні російському вторгненню. Аналіз цього чинника у перебігу війни упродовж 2022 – першої половини 2025 рр. дає змогу сформулювати низку рекомендації для органів державної влади України, які дозволили би більш глибоко і послідовно реалізувати потенціал релігії як такої і релігійних інституцій зокрема задля зміцнення стійкості українського суспільства.

По-перше, задля реалізації Плану внутрішньої стійкості України у частині, яка стосується релігії, церкви і свободи совісті (пункт 8 "Людський капітал"), видається необхідним здійснити кроки для переходу від моделі відокремлення церкви від держави до партнерської моделі відносин між державою і церквою, за умови збереження світського характеру держави. З цієї метою необхідно внести зміни до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", якими передбачалася би можливість партнерської співпраці держави і церкви у соціальній, гуманітарній, економічній, пам'ятко- і природоохоронній сферах, освіті, культурі, збереженні національної пам'яті, зміцненні сім'ї і охороні здоров'я.

По-друге, підсилити інституційні можливості, необхідні для розвитку релігійної дипломатії, створення всебічних умов для адвокації України з боку релігійних організацій на міжнародній арені; надати сприяння релігійним організаціям України до складу Всесвітньої ради церков та інших міжхристиянських і міжрелігійних міжнародних організацій; створити необхідні умови для синхронізації зусиль дипломатії держави і релігійних інституцій на міжнародній арені.

По-третє, для роз'яснення політики України у сфері свободи совісті, реальної спрямованості Закону України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій", враховуючи, що ієрархія афілійованої із забороненим в Україні Московським патріархатом УПЦ приховує від вірних цілі державної політики, перекручує зміст вимог, які висуває держава до керівництва УПЦ, розгорнути масштабну інформаційну кампанію, яка би включала використання ТБ, радіо і соціальних мереж, а також зустрічі із духовенством і вірянами, державними службовцями, відповідальними за реалізацію політики у сфері релігії, науковцями, викладачами ВНЗ.

По-четверте, внести зміни до Закону України "Про Службу військового капеланства" із урахуванням досвіду, який набули військові капелани під час повномасштабної війни, передбачити у змінах особливі положення, які висуваються до кандидатів у військові капелани під час режиму воєнного стану; переглянути квотний принцип побудови капеланського корпусу та принципи підготовки кандидатів на капеланське служіння.

По-п'яте, розробити проєкт закону про медичне капеланство, який би унормував душпастирську опіку над пацієнтами у закладах охорони здоров'я з урахуванням найкращого вітчизняного і зарубіжного досвіду, сприяв би реалізації потенціалу релігійних організацій у медичній сфері та формуванню корпусу медичних капеланів в Україні.

По-шосте, сприяти релігійним організаціям України у розробці й провадженні ефективної системи духовної опіки над громадянами України, які опинилися за кордоном унаслідок російського воєнного вторгнення, і яка б сфокусовувалася на духовно-психологічній підтримці цієї категорії українців, збереженні і розвитку їхньої релігійної, культурної та мовної ідентичності, зміцненні їхніх зв'язків із Україною.

"ПОЛЯРИЗАЦІЯ", "ДЕНАЦИФІКАЦІЯ" ТА "ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ" В СЕНСОВИХ ІДЕОЛОГЕМАХ КРЕМЛЯ ЯК НАРАТИВ ЦІННІСНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ ТА *CASUS BELLI*

З часів розпаду СРСР Росія не полишала намірів відновити геополітичні потуги як на пострадянському просторі, так і у світі. Одним із засобів реалізації її зовнішньої політики як і у часи існування СРСР залишилося розпалювання воєн і збройних конфліктів.

Як відомо, удаваними (оголошеними) причинами нападу Росії на Україну В. Путін назвав тріаду зі звинувачень щодо офіційного Києва й, відповідно, завданнями офіційної Москви: денацифікація, демілітаризація і нейтралізація (в сенсі міжнародного воєнно-політичного статусу України та недопущення її вступу до НАТО). Вимога нейтрального статусу України, власне, як і всі інші вимоги в їхніх часових конфігураціях чи маніпулятивних контекстах і наративах, зрештою, нерозривно пов'язувалися з так званою кремлівською ідеологією демонтажу однополярного світу та з новітньою концепцією зовнішньої політики Росії щодо руйнації існуючої глобальної системи безпеки. При тому президент РФ наголошував, що чудово віддає собі звіт у можливих наслідках своїх дій і готовий зіткнутися з зовнішньою протидією, але не має наміру відступати, попри погрози Заходу санкціями і наслідками.

Варто зауважити й на вживаному наративі "поліцентричність", що змінив уживану В. Путіним "багатополярність", хоча й у сенсовому навантаженні (в розумінні геополітики Кремля) вони залишалися тотожними. В. Путін, як і раніше Д. Медведев, застосовував його цілком свідомо (а в наступні роки цей наратив він вживатиме, комбінуючи з "багатополярністю"), адже термін "поліцентризм" означав удосконалену стратегію процесів глобальних, національних і суспільних трансформацій, співвідношення і зміну об'єктивного та суб'єктивного факторів та характеру упорядкування тощо. Він спрямований на формування постглобального суспільного середовища, де мається на меті розмивання жорсткої ієрархії структурування світового порядку через гібридні

взаємвтручання, які розриватимуть усталені міжнародні правила, фрагментуватимуть глобальні безпекові структури, посилюючи децентралізацію її управлінської спроможності й сприяючи спонтанним процесам у міжнародній системі впливів і рівноваг. Відтак глобальність має ставати все більш багаторівневою і множинною, що вимагатиме для її нехаотизації варіативності зусиль, комплексних засобів і сукупності опор, а надто – в суспільствах чи регіонах, де переплітаються і стикаються культурно-цивілізаційні світи та множинні інтереси, що здатні спричинити нібито спонтанні суспільні вибухи чи з тліючих замиренень розгорітися у потужні зіткнення та криваві війни.

При цьому В. Путін на прикладі України фактично попереджав, що суверенні рішення держав без отримання згоди з боку РФ, зокрема й щодо економіки (як-то прагнення асоціюватися з ЄС чи співпраці з СОТ) можуть загрожувати їм великими проблемами, зокрема переворотами, хаосом і громадянськими війнами з величезними жертвами. В. Путін цілеспрямовано і монотонно просував ідеологему світового протистояння і глобального хаосу, до якого нібито ведуть планету США і Захід. При цьому він знову намагався змістити фокус уваги на політику розширення НАТО на Схід Європи як наслідок перемоги Заходу у холодній війні і розпаду СРСР.

Тим часом зовнішньополітична тактика В. Путіна набула наступального характеру. Зокрема, посилилися звинувачення США щодо виходу з договору про ПРО, а також висунуто умови щодо договору про утилізацію плутонію, з якого Москва вийшла в односторонньому порядку, тощо. Ба більше, В. Путін волів, аби війська НАТО були згорнуті до позицій кінця 1990-х років, щоби США відмінили "закон Магнітського" й, заодно, скасували санкції, які були накладені на РФ з часу окупації нею Криму, а Росії за це ще й була б виплачена компенсація.

Після Революції Гідності в Україні у публічній риторичі В. Путіна почали з'являтися закиди щодо поширення в українському суспільстві ідеології неонацизму. Окрім звичних тез про неонацизм, державний переворот у Києві та підступне просування НАТО на схід тощо, він згадував (і згадує), що логікою так званого

проєкту "анти-Росія", який начебто був утілений в життя в Україні "під протекторатом, контролем з боку західних держав", є постійне культивування образу внутрішнього і зовнішнього ворога.

Вперше В. Путін публічно озвучив наратив "демілітаризація України" за дві доби до розв'язання РФ повномасштабної війни. Тож коли вранці 24 лютого 2022 р. російські війська вдерлися в Україну, В. Путін у своєму зверненні з приводу оголошення так званої "спеціальної воєнної операції" заявив, що її мета – "прагнути до демілітаризації і денацифікації України".

Те, що В. Путін вкладав у наративи "денацифікація" і "демілітаризація", яскраво виявилося у висунутих Росією умовах до України, зафіксованих у проєкті Договору про постійний нейтралітет і гарантії безпеки України від 15 квітня 2022 р., який розглядався на той час на перемовинах у Стамбулі. Росія, зокрема, зажадала від України зробити російську мову офіційною. Україна протягом 30 (тридцяти) днів після підписання цього проєкту Договору мала би зняти всі обмеження щодо використання російської мови на своїй території. Москва наполягала, щоб російська мова використовувалася нарівні з українською в уряді, судах, освіті, публічному мовленні⁶.

Проєкти містили й вимогу заборонити в Україні "фашизм, нацизм, неонацизм та агресивний націоналізм" і з цією метою скасувати шість українських законів (повністю або частково), які стосуються суперечливих аспектів історії, зокрема, оцінок діяльності

---

⁶ Йшлося про такі законодавчі акти України (додаток 2 проєкту Договору): Конституція України (ст. 10, 11, 12), "Про забезпечення функціонування української мови як державної", "Про освіту" (ст 7. Мова освіти), "Про корінні народи України", "Про державну службу" (ст. 2. "Визначення термінів"), "Про судоустрій і статус суддів" (ст. 12. "Мова судовиробництва і справовиробництва в судах"), "Про телебачення і радіомовлення" (ст. 9. "Захист інтересів і національного телерадіомовлення"; ст. 10. "Мова аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації"), "Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації", "Про повну загальну середню освіту" (ст. 5. "Мова освіти в закладах загальної середньої освіти"), "Про фахову передвищу освіту" (ст. 46. "Мова освітнього процесу"), "Про культуру" (ст. 5. "Мова в сфері культури").

українських націоналістів під час Другої світової війни⁷. Серед того, що вимагав В. Путін, була, зокрема, й заборона називати місця пам'яті іменами борців за незалежність України.

Україні, незважаючи на можливість вступу до ЄС, не було б дозволено вступати до військових союзів, таких як НАТО. Україна, на вимогу Кремля, мала погодитися ніколи не утримувати, не виробляти і не купувати ядерну зброю, не допускати в країну поставок іноземної зброї та військ і не надавати свою військову інфраструктуру, включаючи аеродроми та морські порти, у розпорядження будь-якої іншої країни. Також Київ мусив утриматися від проведення військових навчань з іноземною участю та від участі у будь-яких військових конфліктах.

Збройні сили України, на вимогу Кремля, мали бути скорочені до певного мізерного розміру фактично поліцейного характеру⁸. За будь-яких остаточних погоджень чи "золотій середині" у цій сфері

---

⁷ Зокрема, йшлося про такі законодавчі акти України: "Про очищення влади" (ст. 1 ч. 7; ст. 4 ч. 2), "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" (ст. 7), "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років", "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті" (ст. 1; ст. 2, ч. 1), "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (ст. 5, пп. 2, 16).

⁸ Росія прагнула обмежити все – від чисельності військ та танків до максимальної дальності стрілянини українських ракет. Москва ж хотіла, щоб чисельність ЗСУ становила лише до 85 тисяч військовослужбовців (з них – до 15 тис. військ національної гвардії, для яких не допускалося мати важке озброєння, за винятком бойових броньованих машин). Москва хотіла, аби в розпорядженні ЗСУ було лише 342 танки, 519 артилерійських гармат, 1 тис. 029 одиниць бронетехніки, 102 літаки (бойових – 50, допоміжних – 52), 35 гвинтокрилів (бойових – 10, допоміжних – 25) та 2 військових кораблі (водотоннажністю до 3200 т), 10 бойових катерів і 10 допоміжних суден (і катерів). Кремль також прагнув обмежити чисельність і дальність дії українських ракет кількістю 96 одиниць РСЗВ з максимальною дальністю у 40 кілометрів. Кількість українських мінометів, відповідно до російських планів, мала бути скорочена до 147 одиниць, тоді як Україна хотіла мати до 1 тисячі 080 одиниць. Вимогою росіян щодо протитанкових ракет було 333 одиниці. Щодо ПУ (БМ) ЗРК Повітряних Сил ЗСУ, то Москва ж наполягала на 190 одиницях з максимальною дальністю до 75 км. БПЛА (літальних апаратів типу "Елерон" розвідувального призначення передбачалося 138 одиниць).

у майбутньому це означало би dokonane обеззброєння ("демілітаризацію", якщо користуватися путінською риторикою). Росія ж зберігала за собою право вето щодо ухвалення рішення про надання країнами-гарантами зброї Україні у разі небезпеки, а також можливість блокування потенційного застосування військової сили іншими державами для допомоги Україні.

Кремль зажадав визнання Україною та світовим співтовариством входження до складу Російської Федерації Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, Республіки Крим та Севастополя.

Аналіз вимог РФ до України свідчить, що причини війни полягали не у міфічному "неонацизмі" чи мілітаризації, а у відмові України відігравати роль маріонетки-сателіта, неоколонії Росії.

Водночас свої дії, спрямовані проти Заходу, РФ намагалася "обумовити" такою трійкою ідеологем: деколонізація (обгортка для звинувачень у расизмі і неонацизмі), деполаризація (обгортка для денонсації світової системи безпеки та реформатування глобальної економіки) і примус до світоглядної дегуманізації (обгортка для денонсації демократичних цінностей як екзистенційна війна за керований хаос й утвердження визнання авторитаризму як цивілізаційного світогляду "інакшої демократії").

Отже, головним завданням В. Путіна стали конфліктизація світу й перетворення Російської Федерації на новий полярний полюс світового правопорядку у багатопольарному (поліцентричному) світі. На особливу увагу заслуговує й вісь, що об'єднує Китай, Росію, Іран та Північну Корею, яку на Заході вже інколи називають CRINK і яка виникла внаслідок розгортання повномасштабної війни РФ супроти України. Цей своєрідний вільний альянс оформився на основі взаємної зневаги до світового порядку, який очолює США, й військова співпраця в його рамках відбувається пліч-о-пліч з економічними зв'язками.

Геополітика і грандстратегія Росії (В. Путіна) визначально були спрямовані саме у руйнівному намірі дегуманізації людства та чимдалі набирали тактики і засобів необґрунтованої, нестримної і безкарної сваволі. Війна з Україною остаточно зруйнувала залишки притомного чи здорового прагматизму у зовнішній політиці

Кремля. Тож безперечним і доконаним є глибока переконаність Кремля (В. Путіна), що Росія перебуває у стані війни з західним ліберальним порядком, який він розглядає як екзистенційну загрозу.

Для В. Путіна підвищення ставок і градусу світової напруги набуло незворотного характеру. Водночас він провадить вивірену і продуману, жорстоко контрольовану пропагандистсько-маніпулятивну кампанію у створеній ним екосистемі дезінформації, яка базується на його власному уявленні про т. зв. "руський мір" та на неоімперській концепції, в рамках яких він розробив грандстратегію повернення Росії до її радянських часів і відновлення країни як наддержави.

В. Путін також прагне до фундаментальної зміни алгоритму відносин в Європі. В цьому контексті сучасна російсько-українська війна, найбільш вірогідно, розглядається як засіб послаблення Європи для подальших агресивних дій проти ЄС із витісненням НАТО зі Східної Європи.

Аналіз подій, пов'язаних із сучасною російсько-українською війною, дозволяє стверджувати, що сьогодення і майбуття для України та українського народу полягає не лише у світоглядному протистоянні чи цивілізаційному зіткненні, а також і у безперервній війні (у прихованій "м'якій" чи у відкритій "жорсткій", а здебільшого – у гібридній "комбінованій") за право існування. Водночас ця війна є й викликом і випробуванням як для Європи, так і для усього Світу.

Відвернути війну континентального масштабу можливо не лише через відновлення територіальної цілісності України, а через зміну конструкції влади у Росії, а також трансформації архітектури системи світової безпеки та оновлення міжнародних відносин.

Водночас падіння путінського авторитарного режиму за збереження у будь-якій формі Російської Федерації не відверне загрози розпалювання нових війн, розв'язаних Москвою.

Здійснений аналіз свідчить принаймні про те, що, по-перше, у Росії вивчають і моделюють гіпотетичні політико-психологічні та економіко-енергетичні поведінкові моделі західного істеблішменту; по-друге, в Україні та на Заході переважно нехтують взаємообумовленістю публічної риторики кремлівської верхівки та відомостей

розвідувальних служб з проєкцією на політичну перспективу в режимі *realpolitic*; по-третє, український політикум переважно зорієнтований на вирішенні поточних завдань, але перебуває поза орбітою стратегічної сейсмології державного розвитку та національної безпеки.

Комплексний аналіз публічної риторики В. Путіна (та й інших автократичних лідерів) є не лише актуальними з огляду ретроспективи, а й дає змогу визначити основні риси його маніпулятивно-пропагандистської тактики.

Наративи В. Путіна, зокрема щодо "неонацизму" загалом чи "денацифікації" України, "рашизму" чи "русского міра", світової "багатополярності" чи "поліцентричності", "нейтралітету" чи "демілітаризації" України тощо, не витримують критики ані з огляду історичної правди, ані з огляду *realpolitik*, проте не варто недооцінювати їхні пропагандистсько-дезінформаційні впливи.

Україна мусить діяти симетрично на своєму інформаційному фронті. Отже, слід посилити не лише контрпропаганду Москві, а й посилити інформаційну війну, викриваючи не лише дезінформацію і маніпулятивні наративи, а й доносячи до світового суспільства загрозливу сутність рашизму та справжні сенси геостратегії Кремля. Такі дії необхідно провадити не лише із використанням провідних світових і регіональних мов, серед них й російською та мовами народів, які живуть на території сучасної Російської Федерації.

Вочевидь, крім того, при державних структурах мають бути створені спеціалізовані міжвідомчі аналітичні підрозділи, які б у режимі *online* моніторили, зіставляли, узагальнювали та аналізували публічну риторику лідерів (вищих посадових осіб) держав, що становлять гіпотетичну і наявну загрозу національній безпеці, з метою вироблення запобіжників і комплексу дій (у синтезі з даними розвідки тощо), протидії ворожій пропаганді і дезінформації та викриття і спростування маніпулятивних наративів.

КОЛИ "М'ЯКА" СИЛА СТАЄ "ТВЕРДОЮ": ДИСКУСІЇ ПРО "СКАСУВАННЯ" РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У перші ж дні повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну західні уряди запровадили широкий спектр санкцій проти багатьох російських юридичних і фізичних осіб, насамперед найвищих посадовців, відповідальних за агресію. Проте до чорного списку не потрапили діячі культури й науки, хоча багато хто з них роками готував ґрунт для війни своїми пропагандистськими, ідеологічно інтоксикованими творами та заявами. Існує реальна загроза, що всі вони залишаться непокараними лише тому, що номінально вважаються "культурними діячами", а культура ж, на думку багатьох західних лібералів, повинна бути поза політикою.

Дискусії з цього приводу показали фундаментальну розбіжність між українською та західною позиціями щодо російської культури та її просування чи, навпаки, відторгнення під час війни. Основна складність полягає в різному розумінні ролі, яку культура може відігравати в суспільстві, і, зокрема, в різному усвідомленні рівня її інструменталізації тоталітарним режимом та перетворення її на зброю. Поняття культури як усього способу життя, а не лише найвищих досягнень мистецтва та літератури, погано усвідомлюється західними людьми, а отже, не трансформується у розуміння її причетності і часткової принаймні відповідальності за все, що відбувається в російському суспільстві. Звідси – наполегливе прагнення розділити "хорошу культуру" й "погану політику", і відтак – відокремити "хороших росіян" від "поганих путіністів", знімаючи з перших будь-яку відповідальність за путінізм та його геноцидні злочини.

Нехтування або незнання колоніальної спадщини та зумовленої нею структурної нерівності, яка досі упривілейовує позицію Росії та її культури у світі коштом колишніх колоній, теж робить багатьох західних людей несприйнятливими до українських аргументів. Відповідно, й акцент у дебатах часто зміщується в бік засудження "культурного остракізму" й тотального, "гуртового

бойкоту" всього російського, що його начебто нав'язують цілому світові українці, роблячи, зокрема, й "хороших" росіян його побічними жертвами. Ідея віктимності таким чином релятивізується, і прості, сутнісно чорно-білі відносини між агресором та його жертвою розмиваються й розпадаються на безліч відтінків сірого.

Українці, ймовірно, припустилися дискурсивної помилки, залучивши до вжитку не дуже вдалу термінологію "скасування" та "заборони". На Заході "скасування" (будь-кого й будь-чого) вже давно є досить контroversійним питанням, а тим більше це стосується будь-яких "заборон", котрі у сфері культури неминуче асоціюються з цензурою. Доцільніше (і ближче до істини) було б говорити не про "заборону", а про своєрідне ембарго – призупинення на весь період війни просування російських культурних продуктів у світі чи, як пропонує литовський міністр культури, поміщення їх у "психологічний карантин" з можливістю повернутися до них після війни з більш критичним, деколоніальним поглядом. Проте в найголовнішому українці мають рацію: будь-яка національна культура у світі національних держав *volens-nolens* репрезентує відповідну державу, посилює її символічну силу, цінність, престиж і пом'якшує й ошляхетнює, опосередковано й часто мимоволі, її негативні риси. Культура виконує роль національного прапора – потужного й переважно позитивного національного символу. Популяризація російської культури під час війни – ніщо інше, як підймання російського прапора й вимахування ним у публічних місцях, без належної уваги до злочинницького, геноцидного характеру держави під цим прапором.

Зворотний бік "величі"

У квітні 2022 року, коли російські війська відступили з Києва, й жажливі воєнні злочини, скоєні на тимчасово окупованих територіях, привернули широку міжнародну увагу, дискусії про російську культуру та її роль у створенні *homo putinus* спалахнули з новою силою. Поряд з колишніми закликами до бойкоту, скасування та заборони російських культурних творів та діячів з'явилися спроби докладніше пояснити, що саме не так з російською

культурою і як саме вона сприяла формуванню російського імперського мислення та агресивної імперіалістичної поведінки.

При тому чимало критиків припустилися у полемічному запалі серйозної методологічної помилки, яка істотно полегшила опонентам добір відповідних аргументів (і цитат) для спростування надуманих аналогій та узагальнень. Атакування російської імперської літератури на суто міметичному ґрунті неминуче призвело до спрощення складних переплетінь ідей і характерів у художньому творі, ігнорування їхньої навмисної неоднозначності та програмної відкритості до подальших запитань і дискусій. Нехтування "діалогічною" специфікою мистецтва зробило такий аналіз вразливим і безпорадним перед звинуваченнями у поверховості та маніпулятивності. У російській літературі насправді не так уже й багато художньо значних творів з відверто імперіалістичними висловлюваннями. Імперський характер російської культури найбільш проявляється не в тому, що вона говорить, а в тому, що облудно "не помічає", тривіалізує й нормалізує. Саме тут криється ключ до аналізу (й критики) російської імперської культури: її мовчання з багатьох питань промовистіше, ніж її слова.

Небезпеки "діалогу"

Ще одне явище, яке оприявнилося від початку війни, — небажання українців брати участь у будь-яких спільних заходах із росіянами, зокрема й "хорошими", антирежимними. На Заході, де ідея "діалогу" має ледь не сакральне значення — як сама суть культури, підставова цінність ліберальної демократії, — така позиція сприймається переважно критично. В основі західної ментальності лежить переконаність, що всі люди раціональні й тому здатні знайти компроміс, домовитися про взаємоприйнятне розв'язання будь-якої проблеми. Перше, що відчують люди Заходу перед обличчям будь-якої війни, це бажання будь-яким чином її зупинити. Тому в їхніх запрошеннях українців до "діалогу" із росіянами є зазвичай більше наївності, як лихого умислу. Росіяни у їхній уяві — істоти так само раціональні, тож обмін думками з ними і зважування аргументів видається цілком розумним кроком у розумному напрямі.

А тим часом українці вважають, що "незалежні росіяни" мушили б насамперед "висвітлити" все самим собі і лише після того, після справді глибокого й критичного самоаналізу спробувати, можливо, вступити в якийсь "діалог". Поки цього, за поодинокими винятками, не сталося, українці відмовляються ділити публічний простір навіть з "хорошими", декларативно антипутінськими росіянами, дивуючи цим миролюбних людей Заходу. Для багатьох із них українські заклики до відтермінування російських культурних репрезентацій є неприпустимою "цензурою", а страждання "хороших росіян" – несправедливо виключених, заборонених і скасованих – медійно затьмарюють реальні страждання мільйонів українців.

Українці та іноземці живуть у двох дуже різних реальностях, двох різних "режимах правди". Одна правда – про війну-геноцид, яку українці переживають щодня в режимі реального часу. І друга правда – про війну на екранах телевізорів, яка стає для західних глядачів дедалі нуднішою. Іноземці не хочуть повірити, що це геноцид, бо це спонукало б і їх до активніших дій, до морального вчинку. Простіше себе запевнити, що українці перебільшують, тому що занадто травмовані й емоційні.

Така сама фундаментальна розбіжність існує й у сприйнятті колоніальної спадщини. Для українців – це тривала історія життя у російській тіні і під російським гнітом, без власного голосу, без повноправної мови й культури, без політичної й історичної суб'єктності. Для іноземців – це здебільшого суміш російських "правд" про Україну й Росію, побічний продукт російського "імперського знання" – системи наративів, що ошляхетнюють імперію й виправдовують її панування над іншими народами, утверджують її гадану цивілізаційну вищість і маргіналізують, принижують та затушовують її підлеглих. Люди Заходу навчилися бачити Росію і Україну, та й весь регіон через російські лінзи, інтерпретувати їх у російських термінах і категоріях. Вони все ще не можуть зрозуміти прагнення українців максимально дистанціюватися від Росії – хоч "доброї", хоч "поганої" – як цілком природний, хоча й запізнілий деколоніальний крок, і не можуть збагнути, що сьогодні це прагнення драматично посилюється ще й реальною екзистенційною загрозою для всієї нації з боку геноцидного путінського режиму.

(Не)можливість порозуміння

З ліберального погляду людини Заходу, підтримка війни і злочинної влади діями культури мала б бути питанням радше моральної, ніж кримінальної відповідальності. Наївна тамтешня віра в те, що зі словом треба боротися словом, давала змогу російським пропагандистам тривалий час безперешкодно руйнувати західні інституції й підривати суспільну до них довіру. Культура й тепер розглядається багатьма людьми Заходу як сфера буцімто "аполітична", відокремлена від геноцидної риторики російських лідерів, а тим більше від геноцидної практики російських військових. Заклики скасувати тих чи тих діячів, їхні твори чи виступи інтерпретуються відповідно ледь не як варварство, націоналістичний іконоклазм.

Українці натомість стверджують, що під час війни все є політичним, і будь-яка "м'яка сила" – хоч у культурі, хоч у спорті – сприяє "жорсткій силі" держави-агресорки: символічно підвищує її престиж, ошляхетнює її розбійницький імідж, вносить певну двозначність у сприйняття злочинницької держави. У цьому сенсі український досвід взаємодії з російською культурою фундаментально відрізняється від західного. В Україні, як і в інших колоніях, російська культура мала замінити й маргіналізувати національну культуру, принизити і провінціалізувати її. Натомість на Заході вона не була загрозою, а лиш курйозом, екзотикою, квазієвропейським фасадом сутнісно антиєвропейської азійсько-деспотичної держави.

Різний досвід спілкування з Росією загалом і російською культурою зокрема робить комунікацію між українцями та людьми Заходу в цих питаннях доволі складною й породжує прикрі непорозуміння, зокрема у зв'язку з наполегливою відмовою українців виступати на міжнародних імпрезах на одному майданчику з росіянами, хоч би й "хорошими". Аргументи супроти такого сусідства висуваються різні – від найпростіших, пов'язаних із недовірою до *всіх* росіян як буцімто інфікованих імперським вірусом і, відповідно, не надто щирих у своїй "опозиційності на експорт", до серйозніших, пов'язаних із можливими символічними конотаціями такої співучасті – чи то як натяк на можливість якогось українсько-

російського "діалогу", чи як дискурсивне вирівнювання двох неспівмірних позицій: народу, який є жертвою геноциду, і народу, який той геноцид здійснює й масово підтримує.

Українці з їхніми непримиренними настановами до всього російського сприймаються людьми Заходу як радикали, емоційно травмовані і тому неспроможні розсудливо мислити і поводитися. Українці ж нерідко натомість сприймають своїх західних опонентів як людей сліпих і глухих, інфантильних у кращому разі й русо-фільських – у гіршому. Простір для порозуміння тут досить обмежений, бо ж українські і західні громадяни живуть у двох різних реальностях і в двох різних режимах правди: в одній із них домінує культура, в іншій – геноцидна війна. Узгодити погляди, а тим більш почуття у цих двох реальностях досить складно. Та все ж тиск громадськості, української й міжнародної, має значення, спонукаючи зарубіжних культурних менеджерів до обмеження або й скасування тих чи тих презентацій російських творів та митців.

Українські звернення до світової спільноти з проханням бойкотувати ("скасовувати") російські культурні продукти та їхніх теперішніх продуцентів і промоторів викликають досить обмежене розуміння і вкрай стриману реакцію з боку зарубіжних партнерів. Окрім суто фінансових інтересів зарубіжних антрепренерів, зацікавлених у промоції / продажу російських культурних продуктів, є й ідейні (ідеологічні) причини для продовження "звичного бізнесу" з росіянами та його дискурсивної легітимізації. Зокрема, це хибне уявлення про культуру як сферу відокремлену від політики, і навіть їй протилежну. А також – фатальне нерозуміння специфічної ролі, яку відіграє культура в тоталітарних державах, де її послідовно використовують для ошляхетнення, відбілювання непривабливого іміджу панівних режимів та відволікання уваги від їхнього злочинного характеру й геноцидних дій. Змінити цю глибоко закорінену настанову доволі складно, і швидкі успіхи тут навряд чи можливі, та все ж, як показує досвід, системні, скоординовані зусилля української дипломатії, митців, науковців, громадських активістів здатні приносити в багатьох випадках позитивні результати.

По-перше, важливим є спокійний, виражений тон таких звернень. Слід терпляче пояснювати, що не йдеться про заборону

чи "скасування" тих чи тих імен або творів, а лише про певні тимчасові обмеження на їхнє поширення й пропагування – унеможливлення їхньої інструменталізації путінським режимом для піднесення свого символічного статусу й перетворення "м'якої сили", якою є культура, в "силу жорстку, мілітарну". Такі тимчасові "карантинні" обмеження на період війни не ґрунтуються на якихось правових заборонах, а лише (виключно) на моральній відповідальності культурних антрепренерів перед тисячами жертв режиму, який лицемірно підіймас, зокрема, й "велику російську культуру" на свій прапор та легітимізує нею свої злочини.

По-друге, українцям у всіх цих дискусіях бажано уникати надмірного радикалізму та емоційності (хоч як це важко за наявних умов), бо це лиш полегшує опонентам ігнорування наших аргументів як надто емоційних і тому несерйозних. Варто пояснювати, зокрема, що ми не проти особистих контактів із росіянами, які однозначно й беззастережно підтримують Україну і засуджують кремлівський режим, але ми не хочемо з ними жодних спільних заходів, які могли б натякати на можливість "діалогу й примирення" до (і замість) справедливого закінчення війни або ж підживлювали стереотипні уявлення про українсько-російсько-білоруську ("східнослов'янську") спільноту і символічно зводили геноцидну війну до такої собі "сімейної сварки". Мусимо чітко пояснити, що не бачимо жодного сенсу говорити (чи слухати) про "Росію майбутнього", поки росіяни, зокрема й "хороші", не розквиталися із Росією минулого – і то не лише репресивно-тоталітарною, а й загарбницько-колоніальною.

І, по-третє, мусимо усвідомити, що критика Росії і росіян на підставі аналізу тих чи тих творів не є продуктивною – ані в науково-академічному плані, ані в пропагандистсько-публіцистичному. Куди важливіше показати й підкреслити, що російська культура, на відміну від інших європейських культур з колоніально-імперською спадщиною, була й залишається абсолютно глухою й сліпою щодо цієї своєї спадщини, і це на сьогодні її найбільший гріх і неспокутна провина.

ГРОМАДЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Громадянські цінності являють собою систему загальнолюдських та суспільно-значущих уявлень, таких як: справедливість, свобода, гідність, відповідальність, солідарність, які є основою формування демократичного суспільства та гармонійного співіснування людей.

Громадянські цінності визначають взаємовідносини між громадянами та державою, формуючи культуру спільного відповідального управління, що особливо важливо в умовах війни, коли громадянська позиція постає одним із вирішальних факторів, який визначає характер та масштаби спротиву ворожому вторгненню.

Війна зумовлює ситуацію перевірки громадянських цінностей, коли визначальним мотиватором поведінки виступає ставлення до організації відсічі ворожому вторгненню. При тому, якщо в усі часи заохочувалася сміливість, чесність, самовладання, великодушність, скромність та засуджувалися жорстокість, пожадливість, боягузтво, лицемірство, підступність, заздрість та зарозумілість, то війна найчастіше змушує виявляти рішучість дій стосовно до ворога, а сміливість та самовладання виступають у край важливими для збереження стійкості громадян перед ворожою навалою.

Тривалий час в Україні різні політичні сили, владні структури та державні інституції декларували, що Стратегія соціальної трансформації країни має базуватися на активізації діяльності громадянського суспільства, яке шляхом взаємодії незалежних громадських об'єднань та державної правової сфери сприятимуть суспільному розвитку. У Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства було відзначено, що без розвиненого громадянського суспільства, без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні держава не створить можливостей для забезпечення

функціонування різних моделей демократії, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації та європейського розвитку. До цього слід було б додати, що без розвинутого громадянського суспільства організація ефективної відсічі ворогові постає практично неможливою.

В умовах війни ключовими громадянськими цінностями постають перемога, свобода, безпека, які виявляються у готовності захищати країну та власні права. Домінування таких цінностей змінює суспільну свідомість, підносячи також цінності виживання та відновлення.

Водночас в Україні виявилася помітною певна динаміка ціннісних орієнтацій громадян в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації порівняно із періодом локального воєнного протистояння з РФ, яке тривало протягом 2014–2021 років.

На початку сучасної російсько-української війни абсолютна більшість громадян України виступала за збереження цілісності держави. Зберігали громадяни єдність й у негативному ставленні до війни як засобу вирішення будь-яких конфліктних ситуацій. Не бажаючи воювати, абсолютна більшість громадян відстоювала думку, що проблемні питання можна вирішити за допомогою діалогу і без втручання третьої сторони. При тому така єдність зберігалася як серед учасників євромайданів, так і серед учасників антимайданів. На користь такої думки можуть свідчити масштаби залучення РФ підрозділів спецназу, бойовиків козачих та інших об'єднань для розхитування ситуації в Україні у рамках реалізації проекту "русская весна". Значна кількість тих, хто мав забезпечити дестабілізацію ситуації в Україні, свідчила про неможливість зробити це зусиллями місцевих проросійських активістів.

У 2014 році лише 5-6% респондентів серед українських громадян стверджували про бажання, щоб їхній регіон був приєднаний до РФ. Абсолютна більшість опитаних негативно сприймала рішення керівництва Росії про введення в Україну підрозділів російської регулярної армії.

Помітно змінити ситуацію вдалося лише з часом, коли російські солдати стали обстрілювати позиції ЗСУ з місць, розташованих

поблизу житлових кварталів, а то й поміж житлових будинків. Вогонь у відповідь неминуче наражав тих, хто проживав у зоні бойових дій, на небезпеку, призводив до загибелі громадян та руйнування житлових помешкань, що породжувало бажання помститися.

Розмежування громадян України не могли забезпечити ні педалювання "мовного питання", ні розбіжності у оцінках ними подій і фактів з історії України та інших держав, ані різниця у визначенні перспективності того чи іншого курсу у зовнішній політиці. У збройне протистояння вони були втягнені виключно зусиллями Російської Федерації, яка шляхом розв'язування війни намагалася забезпечити досягнення своїх зовнішньополітичних цілей.

В Україні під час війни такі традиційні цінності, як сім'я та родина не лише збереглися, але й для зростаючої кількості громадян виступали мотиватором участі у бойових діях через уявлення, що саме таким способом вдасться вберегти своїх рідних та близьких людей від жахів війни. Військовослужбовці під час глибинних інтерв'ю все частіше висловлювали думку про бажання створити сім'ю. Про це вели мову й ті, хто раніше навіть не замислювався, за їхніми ж словами, над цим питанням.

Уже на початку сучасної російсько-української війни у 2014 році виявилось, що горизонтальні зв'язки між громадянами стали важливим засобом організації відсічі агресії РФ. Зусилля добровольчих батальйонів, волонтерських організацій відображали прагнення громадян захистити свою країну від ворога.

Відображенням зрілості громадянського суспільства стало зростання в умовах війни кількості українців, які не покладаються на державу, а передовсім на власні сили.

В умовах війни став помітнішим й акцент не лише на правах громадян, а й на їх обов'язках, що призвело до зростання цінності патріотизму, відповідальності та солідарності. Повномасштабне воєнне вторгнення РФ виявило готовність багатьох громадян добровільно мобілізуватися до складу Збройних сил, а інших – допомагати боронити свою землю від ворога у тилу. Попри усі

зусилля ворога і на четвертому році повномасштабної війни боєздатність української армії була збережена, що, серед іншого, свідчить про готовність громадян чинити опір агресору. Індекс резильєнтності у 2025 році становить 3,6 із можливих 5 балів, тобто вище середнього рівня, хоча суспільство щодня стикається з дуже серйозними викликами для стійкості і єдності. Абсолютна більшість респондентів відчуває єдність з іншими громадянами, своєю громадою й оптимістично дивиться в майбутнє України. І ця стійкість виявляється у конкретних діях: понад 70% опитаних допомагають ЗСУ фінансово, а ще приблизно половина респондентів допомагає біженцям, переселенцям, людям з інвалідністю⁹.

На початку повномасштабної війни суттєво зросла підтримка незалежності України: у 2012 році цей показник становив 62%, у 2021 році – 80%, а у 2022 році – зріс до 97%. При тому 94% респондентів ідентифікували себе як громадяни України. Із "радянською людиною" ототожнювали себе майже 10%, натомість більше 80% дотримувалися протилежної позиції¹⁰.

Опитування українців у рамках WVS у 2022 році зафіксувало, що 38,8% громадян віддали перевагу безпеці над свободою, тоді як 34,6% – обрали протилежний пріоритет. Порівняно з опитуванням 2021 року орієнтація на безпеку суттєво знизилася – очевидно, що велика кількість населення попри загальну потребу в безпеці не була готова поступитися своєю свободою.

Незважаючи на складну безпекову ситуацію, економічну кризу та інші гуманітарні проблеми, зумовлені повномасштабною війною, серед ціннісних пріоритетів українців й у 2023 році на першому місці залишалася свобода – 91% респондентів обрали її як основну цінність. Також респонденти частіше обирали безпеку (79%),

---

⁹ CEO Rating Group Олексій Антипович – про стійкість українського суспільства на *Ukrainian Resilience Week*. (2025, Жовтень 1). <https://www.ratinggroup.ua/news/urw-sep2025>

¹⁰ Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17–18 серпня 2022). Соціологічна група "Рейтинг". <https://www.ratinggroup.ua/news/s-mnadcyate-zagalnonac-onalne-opituvannya-dentichn-st-patrotizm-c-nnost-17-18-serpnya-2022>

справедливість (76%) та гідність (71%). І найбільш вірогідно, що громадяни настільки сильно цінують свободу через те, що бачать, до яких наслідків може призвести згортання прав і свобод людини. За таких обставин видається цілком закономірним і зростання відсотка українців, які не готові поступитися державі часткою своїх прав і свобод в обмін на матеріальні блага, – з 35% у 2016 році до 47% у 2023 році¹¹.

Водночас, громадяни України залишаються порівняно пасивними щодо захисту своїх прав. З-поміж тих, чиї права, на їхню думку, були порушені половина намагалася їх захистити і лише 18% могли стверджувати, що їм вдалося відстояти свої права. При тому у 2023 році українці стали удвічі частіше звертатися до поліції, про що зазначили 25% опитаних.

Парадоксальним явищем в умовах повномасштабної війни стало те, що громадяни загалом вище оцінюють дотримання різних груп прав, ніж раніше. Зазвичай, це пов'язано із усвідомленням того, що в умовах війни їх права могли б бути обмежені значно більше. Крім того, громадяни оцінюють певні зміни своїх прав в умовах дії правового режиму воєнного стану передусім у контексті забезпечення захисту від ворога.

Війна внесла певні корективи й у сприйняття толерантності. Під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ громадяни України на підконтрольних уряду територіях стали помітно менш толерантно ставитися до тих жителів тимчасово окупованих територій, які зі зброєю в руках воювали проти ЗСУ. Проте у 2024 році у респондентів розділилися думки щодо послаблення відповідальності мобілізованих до незаконних збройних формувань Луганщини, Донеччини та до армії Російської Федерації, які не вчинили тяжких злочинів. Загалом 40% респондентів погодилися, що їх варто звільнити від відповідальності. Категорично не погоджуються з цим – 27% і скоріше не погоджуються – 14%. Утім, загальна більшість (67%) вважає, що,

---

¹¹ *Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2023)*. UNDP. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/shcho-ukrayintsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudyny-otsinka-zmin-2016-2023>

вирішуючи питання справедливості, Україна має враховувати факт примусу такого громадянина до участі у незаконних формуваннях або ж до окупаційної армії.

Водночас більшість українців у 2024 році (80%) вважали важливим повернення не лише окупованих територій, а й людей, які там проживають, оскільки понад 80% громадян на підконтрольній території усвідомлюють, що окупаційний режим сам собою несе загрозу всім, хто живе в умовах окупації. Більшість громадян (58%) усвідомлює, що жителі тимчасово непідконтрольних територій не мали вибору і були змушені отримати російські паспорти.

Серед опитаних 33% позитивно ставляться до українців, які виїхали з країни після початку війни і зараз перебувають за кордоном, 52% респондентів нейтрально ставляться до таких співгромадян, а 13% – негативно. Проте частина аналітиків небезпідставно вважає, що у цьому питанні може визріти суспільний розкол, що дедалі помітніше у дискурсах, які формуються в Україні.

Отже, аналіз динаміки змін громадянських цінностей у часи російсько-української війни надає підстави стверджувати, що вони, як і раніше, залишаються вагомим чинником консолідації суспільства і його солідарних дій опору російській агресії.

Утім, такий висновок не заперечує наявності "точок вразливості" та наявності "ліній розколу" в ціннісних орієнтаціях та поведінкових практиках громадян, а отже – і їх впливу на такі конструкти солідаризму, як міжгрупові стосунки, мотивація, довіра, поведінка, згуртованість, усвідомлення спільної мети та спільної відповідальності.

Зважаючи на тенденцію щодо подальшого зростання таких загроз у перебігу війни та неминучого загострення у період відбудови, вельми актуальним є встановлення ключових з-поміж них, оцінка їх дестабілізаційного потенціалу для внутрішньополітичної стабільності з урахуванням імовірності його реалізації та, безумовно, розробка органами державної влади конкретних управлінських рішень щодо мінімізації наслідків.

У цьому контексті науково-практичну значущість мають результати проекту "Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики", виконаного Національним інститутом

стратегічних досліджень (НІСД)¹². На думку експертів, найбільші ризики для внутрішньополітичної стабільності, як і громадянської ідентичності, передусім зумовлені: корупцією; проблемами ефективності влади та стійкості державних інститутів; потенціалом горизонтальної дезінтеграції суспільства; наявністю інструментів російського впливу (інформаційних ресурсів, проросійських політиків; афілійованих із релігійними організаціями з центрами у державі-агресорці суб'єктів вітчизняного релігійного комплексу); демографічними втратами, депопуляцією, втратою людського капіталу. Понад те, як висновують виконавці проєкту, і дестабілізаційний потенціал загроз, і ймовірність його реалізації зростають під час відбудови, порівняно з періодом дії воєнного стану.

Зважаючи на викладене вище, державна політика має бути зорієнтована не лише на мінімізацію наявних внутрішньополітичних загроз, а й на забезпечення належних умов для нейтралізації їх деструктивного потенціалу у період відновлення. На наше переконання, основою такої політики має стати дотримання належного балансу між забезпеченням прав людини, розвитком демократії і верховенством права (особливо ж зважаючи на підвищений запит суспільства на справедливість і свободу) та потребами воєнного стану.

Неодмінними складовими політики формування громадянської ідентичності, суспільної солідарності і консолідації мають стати:

- по-перше, підтримка широкої суспільної дискусії щодо пошуку шляхів зміцнення загальнонаціонального консенсусу на основі об'єктивних оцінок реальної ситуації та обґрунтованих моделей майбутнього країни;
- по-друге, забезпечення відкритого діалогу між публічною владою і громадянами, запровадження ефективних комунікаційних стратегій з метою інформування суспільства щодо внутрішньо- та

---

¹² Павленко, І., Нагірний, В., Потапенко, В., & Малярєвський, Є. (2023, Липень 14). Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування. *НІДС*. https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnoyi-polityky?cf_chl_tk=bqVq07IHqeLNwjBDjsdUFMu5HHtWM3VQ69keq7cdsSo-1690394771-0-gaNycGzNDKU

зовнішньополітичних активностей влади, ситуації на фронті, в економічній, соціальній та гуманітарній сферах;

- по-третє, запровадження дієвих механізмів залучення громадськості до розробки та реалізації стратегічно важливих програм та управлінських рішень;

- по-четверте, запобігання російським політичним, культурним, медійним впливам на стан громадянської ідентичності та консолідації українського суспільства;

- по-п'яте, розробка та реалізація стратегії розбудови глобального українського простору, співпраці зі світовим українством, його зв'язків з Україною, захисту і збереження ідентичності української спільноти за кордоном, залучення її потенціалу до справи модернізації та відновлення України.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ

Деструктивний характер інформаційних впливів визначений їх спрямованістю на руйнування певних усталених відносин у суспільстві, ставлення до виконання громадянських обов'язків, переформатування суспільної свідомості та ціннісних орієнтирів.

До основних завдань деструктивного інформаційного впливу відносять маніпулювання суспільною свідомістю і політичними орієнтаціями громадян; дестабілізацію суспільства із введенням населення в оману щодо роботи органів державної влади, правоохоронних та судових органів; провокування соціальних, політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів; дискредитацію історичної політики країни із переформатування історичної пам'яті; підри्व впливу держави на міжнародній арені, її обороноздатності та бойового потенціалу, серед них і через забезпечення зневіри громадян у можливості організувати належну відсіч ворогові; створення передумов для кризових явищ в економіці, постачанні збройних сил необхідною зброєю та військовим спорядженням, проведенні мобілізації тощо.

У війні проти України Російська Федерація використовувала деструктивні інформаційні впливи задля привернення на свій бік якомога більшої кількості українських громадян. І тимчасова окупація Криму продемонструвала успішність поєднання таких впливів із дією російських спецпризначенців та місцевих сепаратистів задля досягнення бажаного результату. Водночас спроба РФ втілити у життя проєкт "русская весна" у 2014 році засвідчила, що ставка на руйнування української громадянської ідентичності переважно засобами інформаційної війни, діями спецпідрозділів армії та місцевих сепаратистів не спрацювала. Розрахунок на протестний потенціал російськомовного населення повністю себе не виправдав.

Ідеологічним підґрунтям деструктивних інформаційних впливів Росії став концепт "русского міра". Його основою на

початку ХХІ ст. були уявлення про "особливий шлях" Росії, оточення країни ворогами, які прагнуть захопити її природні багатства, а також переконання у неминучості збройного зіткнення задля захисту національних інтересів держави та перерозподілу сфер впливу на її користь.

Під "руським міром" у політичній риторикі керівництва РФ, РПЦ та російських інтелектуальних кіл розуміли спільноту людей, так чи інакше пов'язаних з Росією, що формується на основі спільності мови і культури, історичної пам'яті та пов'язаних з цією історичною пам'яттю цінностей, православ'я, лояльності до сьогоденної російської держави, що прагне виступати всередині країни та на міжнародній арені як органічна правонаступниця російської державницької традиції, складовими якої є Російська імперія та СРСР.

Уявлення про "руський мір" великою мірою були зорієнтовані на внутрішню російську аудиторію і дозволяли відроджувати міфотворчість про "велич Росії", "безмежність" її впливу та кордонів, а також виправдати у очах власних громадян можливі воєнні дії задля захисту інтересів РФ.

З погляду ведення інформаційної війни, "руський мір" являв собою певну матрицю, яка дозволяла зазіхати на суверенітет та територіальну цілісність низки сусідніх держав, обумовлювала в очах російських громадян можливість застосування збройної сили та сприяла формуванню образу ворога у обличчі Заходу на чолі з США.

Покладена в основу "руського міра" лояльність до Росії, а не виключно до росіян, виступала засобом окреслення інтересів та проблем тих, хто був зацікавлений у економічному співробітництві з цією країною. Привабливість такого співробітництва намагалися представити через зацікавленість у постачанні порівняно дешевих енергоносіїв та використання переваг ємкого внутрішнього російського ринку. Проте присутність на внутрішньому ринку РФ залежала від підтримки дій російського уряду.

Матриця "руського міра", обмежуючи можливі дії його прихильників інтересами та потребами Російської держави, водночас залишала досить широке поле для визначення можливих способів

досягнення бажаного. Серед таких способів фігурувала й можливість застосування сили не у відповідь на збройний напад противника, а для "захисту інтересів" певної існуючої чи удаваної соціальної групи на території іншої держави, яку пов'язували із "руським міром".

Фактично ідеї "руського міра" стали універсальною матрицею визначення *casus belli* для РФ, спроб легітимації будь-яких зусиль її вищого керівництва, спрямованих на досягнення бажаних цілей у внутрішній та зовнішній політиці. Прив'язка "руського міра" до існуючих на сьогодні інтересів та потреб вищого керівництва РФ дозволяла успішне маніпулювання окресленими таким керівництвом цілями, коли реально досягнутий результат міг бути оголошений справжньою метою певних дій.

Гнучкість концепту "руського міра" дозволяла окреслювати спрямування деструктивних впливів у інформаційній війні із пріоритетом існуючих на сьогодні потреб та інтересів, видозмінюючи тим чи іншим способом як дискурс, так і поле досяжності завдяки відповідним змінам таргетування, поширення фейкової інформації, використання дипфейків, актуалізуючи когнітивні викривлення або спотворення. При тому організація протидії таким деструктивним впливам була суттєво ускладнена відсутністю вираженої державної політики захисту інформаційного простору країни, яка ставала об'єктом інформаційної війни. Останнє стосувалося й України, якій на момент початку сучасної російсько-української війни у 2014 році бракувало навіть вираженої концепції захисту власного інформаційного простору та яка мала досить поверхові уявлення про важливість та можливості захисту власного інформаційного поля. У таких умовах концепт "руського міра" був досить успішно використаний для формалізованого конструювання ідентичності "російськомовне населення" та стимулювання російського націоналізму в Україні.

У 2014 році більшість громадян України досить прохолодно поставилася до ідеї "руського міра". І можна припустити, що це було пов'язане не тільки з розмитістю багатьох його положень та відмінностями деяких трактувань, а й із украй слабким опрацюванням економічної складової. У концепті "руського міра"

фактично відсутні глобальні економічні ідеї, підходи до втілення у життя масштабних інноваційних проєктів, які були б цікаві у світовому чи регіональному масштабі у контексті сталого розвитку. Це й не дивно з огляду на відсутність у РФ передової технологічної бази, орієнтацію на рентну економіку, надмірну мілітаризацію виробництва та регулярну участь у різного роду війнах та збройних конфліктах. Росія не спроможна виробити моделі економічної діяльності чи поведінки, яка б могла зацікавити велику кількість громадян інших країн.

Помітною також залишається відсутність справжнього зацікавлення концептом "руського міра" з боку широких бізнесових кіл поза межами РФ. Причиною цього, ймовірно, є уявлення про спосіб інтеграції до "руського міра", який передбачає безумовну лояльність до вищого керівництва РФ без критичного осмислення його дій. Така лояльність не може беззаперечно імпонувати підприємцям, орієнтованим на власні сили, а не на безумовну інтеграцію до великих бізнес-об'єднань на їхніх умовах.

В Україні ж процес приватизації породив не лише кілька великих фінансово-промислових груп, які конкурували між собою (зокрема й у питаннях політичного впливу), а й порівняно велику кількість підприємців, які були зацікавлені у відстоюванні власних бізнес-інтересів і не сприймали перспективи втручання у свою економічну діяльність представників інших країн. Якщо для бізнес-середовища РФ реалізація ідей "руського міра" могла б означати певні економічні вигоди, то для підприємців поза межами Росії така реалізація неминуче пов'язана з економічними втратами або неможливістю керувати власними активами чи обмеженням у праві розпорядження ними. Тому засобом протидії деструктивним ідеям "руського міра" було здійснення приватизації в Україні, коли з'явилася величезна кількість власників, які не були зацікавлені у втручанні РФ у підприємницьку діяльність, перерозподіл ресурсів та готової продукції. Росію дедалі більше сприймали як конкурента чи партнера, але не як власника українських економічних ресурсів. Українські підприємці різного рівня відчували переваги ринкової економіки, налагодження взаємовигідного співробітництва із виробниками чи споживачами з інших країн, що віддаляло їх від ідей патерналізму, характерних для СРСР.

Крім того, засобом успішної протидії поширенню на більшості території України ідей "руського міра" виявилася державна історична політика 1990-х – початку 2000-х рр., яка дозволила громадянам переосмислити радянське минуле, роль Кремля у насильницьких діях проти населення України, прорахунки у економічній та соціальній політиці.

Відсутність підтримки ідей "руського міра" у більшості українських регіонів змусила російське керівництво, зберігаючи тиск на інформаційне поле України, змінити певні акценти деструктивних інформаційних впливів, обмежуючи поле їх досяжності. Акцент був зміщений на "захист інтересів" кримчан, "народу Донбасу", а з часом – на розгортання в Україні "громадянської війни", зумовленої неприйняттям політики Києва жителями окремих регіонів.

Яскраво виражена "регіональність" інформаційних кампаній свідчила, що РФ вдалося вигідним для себе способом сфокусувати таргетування контенту, його характеристики та способи поширення. Результати деструктивного інформаційного впливу з боку РФ виявилися досить помітними на Донбасі, де 25,2% громадян не пишалися або скоріше не пишалися власним статусом громадянина України. Цьому могла сприяти порівняно велика кількість російських та проросійських медіа, які вільно працювали на території регіону і переважно користувалися підтримкою місцевої української влади. Проте навіть там більшість громадян підтримувала думку про необхідність збереження єдності держави і засуджувала сепаратистів, виступаючи проти ведення бойових дій як проти Російської Федерації, так і між населенням різних регіонів України.

Неможливість підпорядкувати Україну шляхом розв'язування локальної війни визначила втілення у життя наступного кроку агресивної зовнішньої політики РФ – повномасштабного воєнного вторгнення, яке мало на меті забезпечити зміну політичного керівництва України на проросійське. Ворог планував за максимально короткий термін придушити можливий опір ЗСУ та виступи цивільного населення.

Тактика агресора у підготовці та розв'язуванні повномасштабної війни проти України фактично не відрізнялася від тієї, що

неодноразово використовували СРСР та Росія для формування *casus belli*: роздмухування сепаратистських рухів на території іншої країни, проголошення "незалежності" її окремого регіону чи регіонів зі створенням проросійського уряду та наступним його офіційним визнанням, максимальна мілітаризація квазідержавних утворень сепаратистів із формуванням військових підрозділів на основі місцевого населення, а потім – воєн начебто на "прохання" проросійських квазідержавних утворень про "захист".

Позиція українських олігархів та держави тривалий час сприяла вільному поширенню російських пропагандистських наративів в українському медіапросторі. Найбільш дієві заходи протидії цьому спостерігалися вже в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 р. Проте навіть в умовах повномасштабного вторгнення держава не забезпечує захисту від поширення недостовірної інформації, а у деяких випадках особи, яких підозрюють у вчиненні таких дій, уникають передбаченої законом відповідальності. Особливо це стосується деяких політиків топрівня, лідерів думок, речників та так званих "експертів".

Реалізації планів ворога сприяли практики вільного поширення неправдивих повідомлень про владу та опозицію і тривала пасивність владних органів у формуванні деяких важливих національно-демократичних трендів у сфері медіа. Значна роль у їх формуванні та поширенні належить українському громадянському суспільству, яке надзвичайно активно виявило себе на початку російсько-української війни та під час повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Українські медіа впродовж повномасштабної війни не сформували у населення ставлення до неї як до війни тотальної. Оцінювати це як однозначний прорахунок не можна. З одного боку, частина громадян, усвідомлюючи загрозу з боку Росії для існування української державності, не вважає за потрібне зосередити свої зусилля на забезпеченні перемоги. З іншого боку, у більшості українських громадян сформоване переконання, що бойові дії не будуть поширені на центральні та західні регіони держави. Таке переконання сприяє зростанню економіки, здійсненню релокації підприємств, зростанню інвестицій у житлове будівництво,

збереженню впевненості у тому, що після завершення бойових дій до України повернуться порівняно велика кількість біженців від війни, а держава зможе залучити до процесу відбудови потрібну кількість зовнішніх трудових мігрантів. Поширення переконання у відмові від ведення тотальної війни проти агресора зберігає й певні можливості у веденні переговорного процесу.

Централізація поширення інформаційних повідомлень на початку повномасштабного вторгнення відіграла переважно позитивну роль, дозволила уникнути паніки та сприяла організації опору ворогові на низці стратегічно важливих напрямів. Поширення українськоцентричних наративів стало вагомим засобом формування комфортного для патріотів інформаційного поля. Водночас спроби сформувати лояльне до влади інформаційне поле шляхом запуску телемарафону та сприяння розвитку окремих *Telegram*-каналів не забезпечує бажаного результату. Такий формат не забезпечує стійкого та виваженого зворотного зв'язку між владою і громадянами, що змушує останніх шукати альтернативні джерела інформації із поглибленням та розширенням горизонтальних зв'язків.

Розширення горизонтальних зв'язків у суспільстві суттєво вплинуло на організацію волонтерського руху, добровольчих батальйонів, координації зусиль громадян, спрямованих на відбиття нападу ворога. Зміцнення таких зв'язків в умовах повномасштабного воєнного вторгнення засвідчило відсутність "розколу" України, готовність більшості громадян боронити свою країну. При тому горизонтальні зв'язки дозволили суттєво прискорити реакцію громадянського суспільства на низку викликів, що було особливо помітним, наприклад, у 2022 році.

Водночас у контексті розвитку інформаційно-комунікаційного середовища посилення горизонтальних зв'язків сприяло тому, що спілкування між родичами, близькими чи знайомими людьми набуло пріоритетного значення для отримання та оцінки дедалі більшої кількості інформаційних повідомлень. Довіра до інформації, яку повідомляли рідні чи близькі люди, поступово переважила довіру до інформації, яка надходила з офіційних джерел. Брак виваженої і правдивої інформації з офіційних джерел не лише

сприяв загальному зменшенню довіри до влади, а й сформував сприятливі можливості для реалізації ворожих інформаційно-психологічних спецоперацій, серед них через спотворення, модифікацію та "розмивання" повідомлень.

Здійснений аналіз дозволив виокремити рекомендації до органів влади:

- по-перше, влада має забезпечити рівний доступ до інформації, яку має намір оприлюднити;

- по-друге, нерівний доступ до джерел інформації із пріоритетом наближених блогерів та каналів має відійти у минуле, оскільки за збереження наявного стану речей навіть журналісти, які формують контент для всеукраїнського телемарафону, нерідко отримують інформацію із запізненням і вимушені поширювати уже оприлюднений певними *Telegram*-каналами контент;

- по-третє, ставку вищих владних структур на поширення інформації через *Telegram* не можна вважати виваженою, оскільки анонімність повідомлень за відсутності відповідальності за поширення контенту призвела до різкого зростання кількості різноманітних ботоферм і суттєвого зменшення довіри до інформаційних повідомлень;

- по-четверте, потрібно працювати зі споживачами медіа задля підвищення інформаційної відповідальності громадянина. Повинне бути сформоване уявлення про обмеженість довіри до анонімних джерел, а тим більше, якщо такі джерела формують контент не на постійній основі. Війна довела важливість медіаграмотності населення, яка постала вагомою запорукою протидії ворожим інформаційним спецопераціям і забезпеченням стійкості громадян. Водночас для повноцінного протистояння ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі одного лише підвищення медіаграмотності громадян замало: для цього необхідне цілеспрямоване, скоординоване використання інформаційних можливостей держави шляхом впливу на сприйняття, оцінки та поведінку цільової аудиторії із залученням публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю та здійснення інформаційних та психологічних операцій. При тому використання комунікаційних

можливостей держави має бути здійснене із забезпеченням перевірки доцільності та дієвості втілення у життя тих чи інших заходів та оцінкою досягнутих завдяки їм результатів;

- по-п'яте, у таких умовах мережа якісних регіональних медіа, національних медіа, які функціонують завдяки західній підтримці, може стати альтернативою загальнонаціональному телемарафону;

- по-шосте, протидія України деструктивним впливам у інформаційному просторі не повинна обмежуватися протидією таким впливам з боку РФ. Сучасне інформаційне середовище несе потенційну загрозу у зв'язку із використанням громадянами соцмереж, відеохостингів та месенджерів, розроблених у інших країнах (наприклад, *TikTok* або *Telegram*), які не лише віддають перевагу збору і аналізу потрібних їм даних про користувачів, а й використовують таргетоване поширення певних наративів, орієнтованих на варіативний тиск на інформаційне поле.

WARWASHING У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Початок повномасштабної війни РФ проти України ще більше загострив протистояння в інформаційному просторі, який став одним із ключових фронтів війни. Водночас поряд із державними структурами та традиційними медіа новими головними комунікаторами стали інфлюенсери – автори, які поширюють контент у *TikTok*, *Instagram*, *YouTube* та на інших платформах. За результатами соціологічних опитувань, понад 70% українських підлітків отримують інформацію про війну саме з соціальних мереж, тоді як частка телебачення та друкованих ЗМІ у цій групі стрімко зменшується. Це означає, що молоде покоління формує уявлення про війну насамперед через оптику блогерів, стрімерів та лідерів думок, а не офіційних державних інституцій.

У цьому середовищі виникає явище *warwashing* – використання воєнного дискурсу як ресурсу для особистої легітимації, популярності чи економічних вигод. Якщо корпоративний «відбілювальний» піар прагнув додати кампаніям соціальної відповідальності, то *warwashing* перетворює війну на елемент цифрової культури. Алгоритми соціальних мереж просувають контент із високим рівнем емоційності, візуальної динаміки та віральності, завдяки чому трагічні події стають матеріалом для мемів, коротких іронічних роликів чи інтерактивних стрімів зі збором донатів.

Це явище має подвійний ефект. З одного боку, воно забезпечує мобілізацію суспільства, сприяє збору коштів для армії та протидії російській пропаганді. З іншого – воєнна реальність починає сприйматися як частина повсякденного «контенту для споживання». Така нормалізація ризикує розмити усвідомлення масштабності трагедії, сформувати політичний цинізм та знизити довіру до інституцій, що безпосередньо впливає на політичну стабільність і національну безпеку України.

Феномен *warwashing* у цифровому просторі проявляється у кількох вимірах. По-перше, він стосується суб'єктів комунікації. Частина інфлюенсерів, так звані *user-war influencers*, здобули

популярність саме завдяки висвітленню власного досвіду війни – життя в укриттях, служби у війську, втрати домівки. Їхній контент сприймається як максимально автентичний. Інша група – *celebrity-war influencers* – це відомі артисти, телеведучі чи блогери, які інтегрували воєнний дискурс у свій імідж. Як наслідок молодіжна аудиторія дедалі більше асоціює «правду про війну» не з державними комунікаторами, а з приватними особами.

По-друге, *warwashing* формує специфічні формати подачі. Найпоширенішими є відео від першої особи («POV: ви прокидаєтеся під сирену»), іронічні меми («який вигляд має романтика на блекауті») чи стріми з елементами розваг, які водночас збирають гроші на допомогу армії. Такий контент легко стає вірусним, оскільки відповідає логіці алгоритмів: коротка форма, сильні емоції, несподіваність. Водночас він розмиває межу між свідченням і шоу, між трагедією та розвагою.

По-третє, явище має амбівалентні наслідки. З одного боку, воно допомагає тримати увагу світу до України, мобілізує молодь на низькопорогові дії – від донатів до участі у флешмобах. З іншого боку, воєнна тема стає способом заробітку та самопіару, що породжує недовіру до щирості меседжів. Для держави це означає ризик втрати монополії на легітимізацію війни: молодь довіряє не інституціям, а цифровим персонам, які не несуть політичної відповідальності.

Таким чином, *warwashing* не є другорядним культурним явищем, а безпосередньо впливає на політичну соціалізацію молоді, підважує інституційну довіру та створює поле для зовнішніх маніпуляцій.

Виклики для держави

1. Фрагментація довіри та зміна носіїв легітимності

Одним із головних викликів, які постають перед Українською державою, є зсув довіри від інституцій до індивідуальних акторів у цифровому середовищі. Молодь вірить "цифровим свідкам" більше, ніж урядовим структурам, бо їхній контент видається автентичнішим, емоційно ближчим і менш формалізованим. Така фрагментація довіри означає, що держава втрачає частину контролю над

тим, як суспільство інтерпретує війну. У кризових ситуаціях це може призвести до того, що аудиторія повірить не офіційним повідомленням РНБО чи Генштабу, а відео від блогера, який має мільйон підписників. У довгостроковій перспективі це формує покоління, яке асоціює правду про війну із неформальними джерелами.

2. Нормалізація війни як повсякденного контенту

Другим викликом є поступова естетизація та нормалізація війни у цифровому просторі. Алгоритми *TikTok*, *Instagram* та *YouTube* заохочують короткі, динамічні й емоційні відео. Це створює ситуацію, коли події фронту чи життя під обстрілами перетворюються на "контент для споживання". Меметизація трагедії ("блекаут-романтика", "*POV*-війна") допомагає молоді знімати напругу, але водночас зменшує усвідомлення масштабу катастрофи.

Для держави це означає втрату "винятковості" війни як події, що потребує мобілізації всіх ресурсів суспільства. Якщо покоління *Z* і *Alpha* сприйматимуть війну як частину культурної звички, це ускладнить підтримання тривалої суспільної солідарності й може призвести до передчасної втоми від війни. У політичному вимірі це загрожує зниженням участі у виборах, протестною апатією та ослабленням інституційної єдності.

3. Маніпуляції та гібридні загрози

Warwashing відкриває простір для маніпуляцій як із боку ворожих держав, так і з боку комерційних акторів. Проросійські інфлюенсери або акаунти, що працюють на інформаційні спецоперації, можуть використовувати ті самі інструменти: *POV*-відео, меми, вірусні релізи. В умовах, коли аудиторія привчена сприймати військовий контент у "легкій" формі, межа між правдою і фейком стирається.

Найбільша загроза полягає у здатності противника через *warwashing* підривати довіру до держави. Якщо блогер із сотнями тисяч підписників заявляє, що "держава бреше" або "влада нічого не робить", ці меседжі поширюються швидше, ніж офіційні спростування. Така ситуація створює вразливість для гібридних операцій, спрямованих на деморалізацію суспільства, розкол поколінь і делегітимацію української влади в очах міжнародної спільноти.

4. Політичний цинізм і підрив суспільної солідарності

Четвертим викликом є зростання політичного цинізму. Коли молодь бачить, що війна стає інструментом для здобуття підписників чи заробітку, це підриває віру в щирість суспільної єдності. *War influencers* можуть сприйматися не як носії правди, а як ті, хто капіталізує трагедію.

У такому середовищі виникає загроза розриву між поколіннями: для старших війна залишається надзвичайною подією, а для молодших – контентом, який конкурує з іншими розважальними форматами. Це зменшує довіру до державних інституцій та підважує легітимність політичних рішень. У перспективі це може позначитися на готовності молоді брати участь у демократичних процесах, підтримувати уряд чи дотримуватися рішень, що ухвалюються в умовах війни.

5. Втрата державою монополії на легітимізацію війни

Нарешті, найбільш системним викликом є втрата державою монополії на легітимізацію війни. У класичній політичній моделі саме інституції влади формують рамку інтерпретації війни: визнають героїв, окреслюють смисли, ухвалюють політичні рішення. *Warwashing* зміщує цю функцію у бік приватних осіб і платформ, які не мають ані політичної відповідальності, ані механізмів підзвітності.

Це означає, що держава ризикує поступитися найважливішим ресурсом – правом визначати, що є правдою про війну. Якщо цю функцію повністю переберуть на себе інфлюенсери й цифрові кампанії, легітимність влади в очах молоді може істотно послабитися. У стратегічній перспективі це створює небезпеку появи "інфлюенсерської демократії", де політичні рішення підмінюються популярними думками в соцмережах.

Феномен *warwashing* у цифровому просторі є структурним елементом сучасної інформаційної війни. Він формується на перетині інтересів інфлюенсерів, алгоритмів соціальних платформ та очікувань молодіжних аудиторій. Для України це явище несе як потенціал мобілізації, так і значні ризики. З одного боку, *war influencers* здатні поширювати правдиву інформацію, привертати міжнародну увагу до війни, стимулювати донати та зміцнювати

відчуття солідарності. З іншого – використання війни як контенту може призводити до її нормалізації, розмивання суспільної чутливості, зростання політичного цинізму та зниження довіри до державних інституцій.

Якщо держава залишатиме цей процес поза увагою, ключові наративи війни формуватимуться приватними або навіть ворожими акторами. У такому разі є ризик поступового послаблення легітимності інституцій у молодіжному середовищі, зростання вразливості до гібридних операцій та формування покоління, для якого війна сприйматиметься радше як культурна звичка, ніж як надзвичайний виклик. Це може мати довгострокові наслідки для політичної стабільності, участі громадян у демократичних процесах та стійкості національної безпеки.

У разі часткового реагування – тобто без інтегрованої стратегії – державна політика залишатиметься фрагментарною. Це означатиме збереження певних позитивних практик, як-от підтримка індивідуальних ініціатив чи залучення окремих інфлюенсерів до кампаній, але без системного ефекту. Як наслідок держава зможе впливати лише на окремі сегменти цифрового простору, тоді як загальна рамка інтерпретації війни залишатиметься поза її контролем.

Комплексна ж політика, що поєднуватиме регуляторні заходи, освітні ініціативи, стратегічні комунікації та міжнародну дипломатію, може перетворити *warwashing* із потенційної загрози на ресурс національної стійкості. У такому разі інфлюенсери здатні стати партнерами держави у публічній дипломатії, освітні програми забезпечать довгостроковий захист від маніпуляцій, а міжнародне партнерство з платформами гарантуватиме прозорість алгоритмів. Це дозволить державі зберегти легітимність у цифровому середовищі, зміцнити довіру молоді до інституцій і використати цифрову культуру війни для консолідації суспільства та посилення міжнародного іміджу України.

Розроблення політики реагування на *warwashing* потребує комплексного та міжвідомчого підходу.

По-перше, доцільно сформувані загальнонаціональну стратегію, яка б інтегрувала діяльність Кабінету Міністрів, Верховної Ради, Міністерства цифрової трансформації, Міністерства освіти і науки,

Міністерства закордонних справ, а також Ради національної безпеки і оборони. Така стратегія повинна передбачати регулярний моніторинг цифрового простору, аналіз активності інфлюенсерів та вироблення механізмів адаптивного реагування на зміни алгоритмів соціальних платформ. Уряд у цьому процесі міг би виступати координатором, створивши постійно діючу робочу групу з представників ключових інституцій. Додатково доцільно запровадити грантові програми для інфлюенсерів, які працюють у публічних інтересах, надавши їм доступ до перевіреної інформації, психологічну підтримку та юридичний супровід. Це сприятиме підвищенню довіри між державними органами та цифровими авторами й посилить легітимність офіційних комунікацій.

По-друге, у сфері законодавчого забезпечення варто передбачити включення *warwashing* як окремої категорії ризиків у нормативно-правові акти, що регулюють інформаційну та національну безпеку. Верховній Раді доцільно розглянути можливість внесення змін до законодавства про медіа й освіту, що закріпили б принципи прозорості алгоритмів соціальних платформ та визначили медіаграмотність як обов'язковий компонент навчальних програм. При цьому слід орієнтуватися на практики Європейського Союзу, зокрема *Digital Services Act*, що може забезпечити сумісність українського регулювання з європейським правовим полем.

По-третє, Міністерство цифрової трансформації могло б стати центральним виконавцем державної політики у цій сфері. Доцільно ініціювати переговори з ключовими технологічними компаніями (*Meta, Google, TikTok*) щодо створення спеціальних протоколів модерації воєнного контенту, які б включали маркування сумнівних матеріалів, пріоритетне просування автентичних свідчень та блокування фейків. Варто також розглянути можливість запуску державних комунікаційних кампаній у форматах, звичних для молоді – коротких відео, інтерактивних стрімів, мемів. У середньостроковій перспективі доцільним є створення системи моніторингу воєнного контенту у співпраці з незалежними дослідницькими та аналітичними центрами.

По-четверте, Міністерство освіти і науки може відігравати ключову роль у формуванні довгострокової стійкості суспільства

до *warwashing*. Варто поступово інтегрувати курси з медіаграмотності, що пояснюватимуть особливості цифрової культури війни, у шкільні програми для учнів старших класів. У вищій освіті доцільно запровадити спеціалізовані модулі для студентів педагогічних, журналістських, політологічних спеціальностей. Окремо слід розвивати систему підготовки вчителів, забезпечивши їх навчальними матеріалами та онлайн-курсами. МОН також може ініціювати створення дослідницьких центрів при університетах, які б вивчали вплив *warwashing* на політичну соціалізацію молоді та надавали аналітичні висновки для державних інституцій.

По-п'яте, у міжнародному вимірі доцільно активніше залучати *war influencers* до публічної дипломатії. Міністерство закордонних справ може створити програми підтримки англomовних та багатомовних інфлюенсерів, орієнтованих на зарубіжні аудиторії. Варто розглядати їх як важливий інструмент "м'якої сили" України. Участь таких авторів у міжнародних інформаційних кампаніях, культурних проєктах і партнерствах із західними організаціями сприятиме зміцненню позитивного іміджу держави та нейтралізації російських наративів. У перспективі це могло б оформитися у стратегію "*Digital soft power Ukraine*", яка інтегрувала б державні та громадські ініціативи в єдину рамку.

По-шосте, Рада національної безпеки і оборони має розглядати *warwashing* як чинник національної безпеки. Є необхідність включення цього явища до стратегічних документів у сфері кібер- та інформаційної безпеки, а також створення системи регулярного аналізу цифрових кампаній, що використовують воєнний дискурс. Доцільно інтегрувати дані про активність *war influencers* у систему раннього попередження, що дозволить своєчасно виявляти ворожі інформаційні операції. РНБО може виступати координатором міжвідомчої політики у сфері протидії *warwashing*, забезпечуючи оперативний обмін інформацією між державними інституціями та ухвалення політичних рішень.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНОГО ВИМІРУ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ОЧИЩЕННЯ ВІД ТОТАЛІТАРНОГО ТА ІМПЕРСЬКОГО СПАДКУ

Символічний вимір публічного простору детермінується присутністю у ньому фізичних об'єктів, як-то (головно, але не виключно) пам'ятників, пам'ятних знаків (в широкому розумінні цих термінів), а також наявною топонімікою, які творять собою певний комплекс. Трансформації цього комплексу, а також значення та функцій окремих його складових мають значний вплив не лише на символічний вимір цього простору, але й формують далекосяжні наслідки для соціуму загалом.

У 2022 році в Україні розпочався новий, умовно п'ятий за ліком, етап очищення публічного простору від нашарувань тоталітарного та імперського спадку. Перший етап стартував ще на зорі незалежності України і напочатку був позначений прагненням його ініціаторів до позбавлення публічного простору від символів радянського тоталітарного режиму та імперського культурного панування. Проте вже до середини 1990-х рр. ініційовані громадськістю і, подекуди, підтримані місцевою владою заходи з очищення публічного простору від символів радянського тоталітаризму були мінімізовані, а ініціативи щодо їх здійснення зведені майже нанівець комплексом заходів, здійснених центральною владою.

Протягом наступних двох десятиріч пам'ятники радянської доби використовувалися адміністраціями насамперед як засіб виявлення та нейтралізації найбільш проактивної частини українсько-орієнтованої громадськості. На жаль, детальний аналіз динаміки та поширеності цих практик різними адміністраціями за доби незалежності неможливий через непридатність для його проведення наявної форми Єдиного державного реєстру судових рішень. Тож висновок ґрунтується не на кількісному, а на якісному аналізі, в основі якого повідомлення медіа про випадки атак на пам'ятники та пам'ятні знаки радянського тоталітарного режиму та про судове переслідування їх учасників.

Принагідно в цей період радянські пам'ятники також слугували для моніторингу здатності осередків послідовників радянського

тоталітаризму до мобілізації своїх прихильників та були "за-резервовані" як потенційний "громовідвід" масового невдоволення громадськістю.

Саме у ролі такого "громовідводу" радянські пам'ятники були використані в 2013 року. Згадки медіа про пам'ятники радянського тоталітарного режиму, присутніх в публічному просторі українських міст, наростали протягом 2013 року. Зрештою, успішне повалення пам'ятника В. Леніну в Києві 8 грудня 2013 року та відсутність арештів за результатами цих подій (а також масова присутність пам'ятників В. Леніну в публічному просторі) зробили саме їх символічним об'єктом спротиву після розстрілів на майдані Незалежності в лютому 2014 року. Перед поваленням їх подекуди закидали "коктейлями для Молотова", а після повалення відрізали вуха, символічно повторюючи події Революції Гідності, що відбувалися в Києві, демонструючи таким чином (часто за допомогою онлайн-трансляцій і прямих ефірів) свою громадянську позицію.

Проте невдовзі "ленінопад", як його одразу охрестили медіа, пішов на спад. Олії у його вогонь підлила агресія Москви проти України. У цей час розпочався новий етап трансформації публічного простору, хоч основним фізичним об'єктом надалі лишалися пам'ятники В. Леніну. Проте їх повалення чи демонтаж, що ставав усе більш поширеним явищем, набули іншого символічного навантаження. Якщо на початку "ленінопаду" пам'ятники слугували символічним об'єктом для демонстрації гніву та серйозності намірів протестувальників, то вже навесні 2014 року сам "ленінопад" перетворився на символічний акт "приєднання" до поширюваного тоді в медіа гасла "єдиної країни", символічної "присяги на вірність" Україні та демонстрації рішучості намірів її відстоювати.

У 2015 році "ленінопад" у наявних проявах було додатково унормовано на законодавчому рівні – парламент ухвалив так званий "декомунізаційний пакет" законів. Цими актами парламент фактично обмежив очищення публічного простору від символів радянського тоталітаризму виключно символами політично-адміністративного контролю над Україною, натомість убезпечивши від подальшого потенційного вилучення з публічного простору символів панування над Україною Москви, що репрезентували

його в культурно-історичному контексті. Подекуди ці символічні контексти перетиналися, спричиняючи конфлікти. Проте таке розмежування дозволило В. В'ятровичу в 2018 року заявити про "фактичне завершення" декомунізації. І попри те, що на щиті Батьківщини-Матері в Києві усе ще виблискував радянський герб, а під стінами Верховної Ради височів пам'ятник М. Ватутіну, масове усунення символів політично-адміністративного контролю Москви над Україною все ж суттєво вплинуло насамперед на український соціум.

Процеси "народної декомунізації", як згодом охрестили повалення пам'ятників у перебігу третього та четвертого етапів очищення публічного простору від тоталітарного спадку, сприяли консолідації українського суспільства, ставши важливим чинником у процесі подолання успадкованої ще від радянських часів атомізації як на рівні громад, так і загалом країни, що дало змогу згодом суспільству сформувати потужний волонтерський рух. Також вилучення з публічного простору символів політико-адміністративного контролю Москви спричинило публічні дискусії, які можна умовно окреслити як "після повалення Леніна", ставши початковою точкою переосмислення суспільством символічного навантаження публічного простору, хоч цей процес ще на старті був фактично зупинений внаслідок початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ.

Новий етап розпочався в квітні 2022 року. Імовірним тригером стали зображення з деокупованих територій на Київщині, серед яких було і розтиражоване медіа фото сплюндрованого окупантами бюсту Т. Шевченка. Практично одразу після публікацій фото хвиля демонтажів пам'ятників, цього разу переважно О. Пушкіну, прокотилася, як і на початках попередніх етапів, із заходу на схід країни.

Саме пам'ятники О. Пушкіну стали "обличчям" хвилі з причин, близьких до тих, з яких за попередніх етапів аналогічну "функцію" виконували пам'ятники В. Леніну. По-перше, саме ці пам'ятники та постаті уособлювали та пропагувалися Москвою як символи панування (культурно-історичного та політико-адміністративного,

відповідно), по-друге, як такі вони й кількісно були представлені на теренах України найбільш масово.

Попри спрямованість на одне "обличчя" хвиля мала виразно різний територіальний характер. Якщо на Заході країни ініціаторами і виконавцями демонтажу стала місцева влада, то в Центрі та на Півночі країни місцеві очільники не поспішали приєднатися до громадськості, і перші пам'ятники було часто знесено, а не демонтовано. На Сході та Півдні місцеві урядники відреагували в багатьох випадках швидше, ніж їхні колеги в Центрі і на Півночі, проте тут демонтаж пам'ятників О. Пушкіну більше нагадував евакуацію цінних об'єктів культурної спадщини, ніж термінові заходи з усунення з публічного простору символів країни-агресорки.

Майже рік, як і під час попереднього етапу, знадобився Верховній Раді для унормування на законодавчому рівні стихійних процесів очищення публічного простору від тоталітарного та імперського спадку. Щоправда, за цей рік внесений до Верховної Ради в квітні 2022 року і розглянутий у першому читанні влітку законопроект "Про внесення змін до Закону України „Про географічні назви” щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України” перетворився на ухвалений у березні 2023 року новий Закон України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії". Після ухвалення нових нормативних актів було успішно демонтовано цілу низку пам'ятників, що символізували контроль Москви (не лише, але включно з кількома пам'ятниками О. Пушкіну), які до цього чиновники всіяко оберігали, мотивуючи неможливість демонтажу прогалинами в законодавстві чи перекладаючи відповідальність з одного відомства на інше. Зокрема, було успішно демонтовано і згаданий вище пам'ятник М. Ватутіну.

Чи посприяла цьому нова нормативна база, а чи все ж демонтаж відбувся переважно під тиском громадськості, стверджувати однозначно складно, адже цей Закон відтворює положення свого "декомунізаційного" попередника, водночас забороняючи як символіку російської імперської політики, так і "зображення,

пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним зі здійсненням російської імперської політики", проте, виключаючи з цього переліку зображення, пам'ятники та пам'ятні знаки, пов'язані "з опором і вигнанням нацистських окупантів з України". Тож під цю заборону, вочевидь, мали б потрапляти і пам'ятник М. Ватутіну в Києві, і пам'ятник Г. Жукову в Харкові, яких громадам вдалося позбутися лише після початку повномасштабного вторгнення, а не на підставі "декомунізаційного" унормування законодавства.

Тож попри певний прогрес у нормативному забезпеченні процесів трансформації символічного виміру публічного простору в напрямі очищення його від тоталітарного та імперського спадку, нормотворці все ще, принаймні почасти, керуються наративами, напрацьованими Москвою та імплементованими в сучасне українське законодавство, зокрема і формулою "вигнання нацистських окупантів з України", що прийшла на заміну радянській формулі "звільнення від фашистських загарбників", безумовними учасниками якого (хоч звільнення, хоч вигнання, хоч нацистських, хоч фашистських, проте точно в обох випадках несучи радянський тоталітаризм) були, звісно, і ліквідований УПА М. Ватутін, і "М'ясник" Г. Жуков.

Вживання формули "вигнання нацистських окупантів з України" в нормативних документах підтримує створену радянським тоталітарним режимом глорифікаційну ілюзію єдності комплексу пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з участю радянських громадян у бойових діях доби Другої світової війни в складі радянських військ. Між тим цей комплекс пам'ятників та пам'ятних знаків, хоч і сформований переважно ще в часи панування в Україні радянського тоталітаризму, є далеко не таким однорідним.

Ця велика (нині, здається, найбільша в Україні) група пам'ятників та пам'ятних знаків складається переважно з трьох основних груп.

Одна репрезентована військовою та невійськовою технікою, встановленою на постаменти. Вона вже привернула увагу громадськості (думається, що вперше настільки пильну) на початку повномасштабного воєнного вторгнення. Техніка, що встановлена

на постаменти і розміщена в публічному просторі, здебільшого не є оригінальними зразками і переважно репрезентує продукцію радянської військової промисловості другої половини XX століття. Тож, залежно від фарбування і прикріпленої таблички, ця техніка може виявитися присвяченою пам'яті про "вигнання нацистів" (участі Червоної Армії у Другій світовій війні), участі радянської армії у численних війнах, що їх вела імперія в другій половині XX століття на теренах, яких прагнула загарбати чи взяти під контроль, і навіть сучасному українському війську (що подекуди і спостерігаємо нині).

Другою групою є пам'ятники загиблим під час Другої світової війни у певній місцевості. В багатьох випадках ці меморіали розташовані в середмісті, часто в парковій частині, поіменованій з вживанням слова "слава" і здебільшого являють собою не кенотафи, а реальні поховання, майже повсюдно включаючи могилу "невідомого солдата". Поховані в них солдати та офіцери радянської армії, які вільно чи примусово стали учасниками виборювання перемоги ГУЛАГу над Бухенвальдом і яким саме в цій місцевості, поблизу місця поховання, переважно далеко від дому, не пощастило загинути під час чергового "за ціною не постоїмо" наступу Червоної Армії. Ці пам'ятники, попри те, що присвячені загиблим, насамперед покликані, як і техніка на постаментах, глорифікувати імперію, її велич та здатність на численні людські жертви заради досягнення власних цілей. Недарма у назвах подібних місць так часто фігурує слово "слава".

Нині ці пам'ятники не привертають надміру уваги громадськості. Більшість з них надалі перебуває в публічному просторі у незміненому вигляді і лише кілька з них було частково трансформовано, зокрема і з перепохованням останків. Частина подібних пам'ятників протягом років незалежності зазнавала поодиноких атак, що трапляються і понині, лишаячись наразі все ж поодинокими.

Водночас практично кожне село, містечко чи місто в Україні має один чи кілька інших пам'ятників, які теж присвячені бійцям Червоної Армії. Це *третьою групою*. Це не поховання, а кенотафи чи пам'ятні знаки: вони нечасто бувають суміщеними в просторі зі

згаданими вище пам'ятниками з похованнями. Присвячені вони полеглим у лавах радянських збройних формувань часів Другої світової війни містянам / односельцям.

Сприйняття цих трьох груп в суспільстві суттєво відрізняється, хоч спільним лишається те, що поряд з ними зазвичай немає місця пам'ятникам, присвяченим іншим групам учасників та жертв Другої світової війни, будь-то цивільні чи ті, хто вже тоді виборював визволення України з-під контролю Москви, ба навіть тим бійцям Червоної Армії, яких згодом радянський тоталітаризм оголосив ворогами за етнічною ознакою.

Щодо першої групи – техніки на постаментах – уже нині вживаються, переважно зусиллями громадськості, але подекуди і місцевої влади, різного роду заходи з її демонтажу чи трансформації. Натомість меморіали в середмістях майже повсюдно лишаються поза увагою урядників різного рівня. Чинне законодавство вимагає лише узгодження написів на них зі стандартами запровадженими Законом "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років". Водночас, враховуючи тривалу історію окремих атак на них та їх масовість, саме ці пам'ятники, попри зміни написів, можуть стати об'єктом символічного спротиву за появи відповідного тригера. Третя група пам'ятників, частина з яких споруджена або реконструйована вже за доби незалежності України, підтримується місцевими громадами і практично ніколи не стає об'єктом атак.

Ухвалений в 2025 році Закон "Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу" лише один раз згадує запроваджену Законом "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" формулу "вигнання нацистських окупантів з України", передбачаючи заміну нею формули "визволення України від фашистських загарбників" в Законі "Про державні нагороди України". Проте сам Закон "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" згадується в тексті багаторазово. Глорифікаційний не лише за назвою, цей Закон, по суті, звеличує вільних і примусових співучасників перемоги ГУЛАГу над Бухенвальдом, суперечачи іншому

нормативному акту "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" та загалом духу сучасного законодавства України.

У Законі України "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" держава зобов'язується сприяти "виявленню поховань часів Другої світової війни 1939–1945 років, розташованих на її території, спорудженню і збереженню пам'яток у місцях поховань, відродженню гуманістичного ставлення до них". Проте чи не було б переосмислення глорифікаційних наративів, у тому числі закарбованої в назвах меморіальних поховань радянських воїнів "слави" (усунення якої з назв наявними нормативними актами не передбачено), більш адекватним проявом гуманістичного ставлення до загиблих у тій кровопролитній війні, ніж спроби збереження місць поховань загиблих за наказом маршала-"М'ясника" у середмістях, апелюючи до радянських наративів про "визволення", завуальованих вживання слова "вигнання" та зміною дат.

Перенесенням із середмістя на території кладовищ пам'ятників другої групи, перепоховання останків під ними і створення в його процесі бази зразків ДНК (де це можливо), як і заклик до приєднання інших європейських країн до аналогічних дій та внесення відповідних відомостей до єдиної бази зразків ДНК загиблих в ході Другої світової війни видається більш відповідним уявленням про гуманізм у ХХІ столітті, ніж спроби збереження різного роду пагорбів, парків і алеї "слави", що звеличують вільних і примусових співучасників відновлення панування радянського тоталітарного режиму на українських землях та окупації ним половини Європи.

Перепоховання та створення бази зразків ДНК останків у братських могилах, розкиданих по середмістях половини Європи радянських воїнів, дозволило б бодай якійсь частині українців відшукати зниклих в вирі Другої світової війни предків та родичів і більш адекватно вшанувати жертв обох тоталітарних режимів. Відмова від практикованого нині в нормативних актах уявлення

про пам'ятники воїнам радянської армії періоду Другої світової війни як про однорідну групу пам'ятників та запровадження до вжитку в нормативних документах формули "учасників та жертв Другої світової війни", замість глорифікаційних згадок учасників "вигнання нацистських окупантів з України", дозволило б Україні нарешті відійти від подвійних стандартів у вшануванні пам'яті жертв двох тоталітарних режимів.

Викладене вище спонукає стверджувати, що необхідно:

- по-перше, здійснити аналіз та відповідну модифікацію Державних реєстрів, зокрема Державного реєстру нерухомих пам'яток України (серед них місцевого значення) та Єдиного державного реєстру судових рішень, що уможливлювали б використання їх вмісту задля проведення наукових досліджень;

- по-друге, нормувати перенесення з середмість численних поховань радянських воїнів шляхом внесення відповідних уточнень до чинного законодавства та інших нормативних актів, зокрема відмовившись від вживання словосполучень на кшталт "пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з вигнанням нацистських окупантів з України", замінивши їх на нейтрально-коректні, наприклад, "пам'ятників та пам'ятних знаків учасникам та жертвам Другої світової війни".

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ВІЙНА У ДЗЕРКАЛІ ПРОБЛЕМНИХ ЛАКУН: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наявні досвідні дані, емпіричний масив та сукупність причинно-наслідкових зв'язків сучасної російсько-української війни дають необхідні й достатні підстави для висновків і пропозицій, своєчасне засвоєння й коректне врахування яких на рівні суспільно-політичної практики (зокрема й насамперед у сфері політик як прийнятих управлінських рішень) з високою вірогідністю забезпечить Україну від негативних сценаріїв (моделей) подальшого розвитку у формі соціально-економічної стагнації та неготовності дати відсіч черговій агресії.

1. Пріоритетного значення набуває систематизація уроків новітньої історії України, ігнорування яких і нехтування якими прирікає на повторення подібних викликів у майбутньому в модальності, яка закономірно буде більш жорсткою, критичною, а можливо, й фатальною для перспектив країни і суспільства. Робота над помилками недалекого минулого набуває статусу ключового імперативу суспільно-політичної ефективності – причому, йдеться про визначальність цього фактору як у сфері відбиття майбутніх агресій, так і для повноцінного розвитку України в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Своєчасне і в повному обсязі засвоєння уроків новітньої історії є необхідною передумовою концептуалізації стратегем превентивної політики України, які унеможливають у майбутньому більшість загроз, драм і трагедій, з якими нашої країні довелося мати справу в умовах повномасштабної воєнної агресії Російської Федерації.

2. Традиційною для України специфічною ознакою є *небажання визнати наявність проблем*, оскільки це автоматично тягне за собою потребу їх розв'язання; якщо ж проблем нема чи вони ефемерні, то й перейматися особливо нема чим: усе "дослідження" і праксеологічну "оптимізацію" можна звести до загальних фраз, поєднаних між собою в довільний спосіб. Ще більшу тривогу викликає неготовність мислити і приймати управлінські рішення крізь призму ієрархії наявних проблем. Цей аспект важливий і

потребує першочергової уваги тому, що нездатність усвідомити масштаб проблем часто призводить до фатальних наслідків. Фундаментальна перевага виразності в питанні ієрархії проблем пов'язана з тим, що між владою та суспільством виникає консенсус щодо пріоритетності докладання зусиль та тієї ціни, яку можна заплатити за очікуваний результат у кожному конкретному випадку. Натомість відсутність визначеності щодо цього питання створює передумови для різноманітних владних (управлінських, бюрократичних) зловживань, наділення гіпертрофованою увагою другорядних, неістотних чи взагалі ефемерних проблемних аспектів.

3. Докорінного перегляду потребує весь комплекс аналітичних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування українського суспільства й готовності до відбиття зовнішньої агресії. На окрему увагу заслуговують принципи такого аналізу – зокрема, розуміння того, що адекватне сприйняття системних явищ і проблем може бути лише системним. Зрозуміло, що симетрія у вигляді системного сприйняття системних не гарантує їх евристичного й навіть науково верифікованого тлумачення – це лише необхідна, однак недостатня передумова бажаного результату; втім, за відсутності такої передумови бажаний результат неможливий у принципі, апріорі. Треба розуміти, що кожна війна є наслідком не однієї причини, а сукупності причин, що, як правило, утворюють системну взаємозумовленість, тому в разі неврахування такого контексту розраховувати на об'єктивне, адекватне й верифікаційно доказове дослідження будь-якої війни не доводиться.

За точку відліку системного аналізу варто взяти стан речей у всіх чутливих із міркувань відбиття російської агресії сферах життєдіяльності України за станом на 24 лютого 2022 року, а предметом такого аналізу повинна бути відповідь на запитання: наскільки реалістичними були перспективи відбиття агресії Росії в кожній із таких критичних для виконання окресленого завдання сфер функціонування українського суспільства?

4. Попереднє запитання спонукає до його логічного продовження у такій формі: які концептуальні пріоритети і превентивні заходи України є найбільш дієвими перешкодами агресії проти неї? Тривалий час для відповіді на наведене запитання офіційний Київ

відштовхувався від двох факторів: партнерських взаємин із НАТО (в ідеалі – від перспектив членства в цій організації) та від декларованості європейського цивілізаційного вибору. Однак жорсткі реалії понад трирічної війни довели небезпечну ілюзійність таких сподівань, а відтак – і потребу напрацювання більш реалістичних і дієвих концептуальних підходів.

Вірогідно, такий підхід має бути симбіотичним поєднанням деяких категоричних імперативів, серед яких приділення належної уваги фактору стратегічної глибини (себто ресурсного потенціалу, інструментальних можливостей тощо), розробці й накопиченню достатніх обсягів так званої ультимативної зброї (так би мовити, зброї останнього аргументу), а також необхідності завжди розраховувати насамперед на власні можливості. Наділення цих вимог категоричним статусом означає, що, на відміну від інших факторів, засобів та інструментів досягнення мети, на них не поширюється девальваційний ефект волатильності як зміни діапазону значущості.

Як висловлюються в один голос фундатори зовнішньополітичної доктрини 47-го президента США Дональда Трампа Стівен Беннон та Кертіс Ярвін, переформатування попереднього світопорядку засвідчує настання епохи сильних богів (парафраз Ніцше): це означає, що коли ти слабкий, то апріорі неможливий мир, бажаний тобі й на твоїх умовах. Багатьма провідними гравцями геополітичної шахівниці попередньої чверті століття силовий фактор із різних причин недооцінювався (вислів З. Бжезінського), унаслідок чого в інших гравців виникла спокуса переглянути світопорядкові реалії, переформатувати їх на свою користь. Власне, розпочата Кремлем війна проти України якраз і віддзеркалює внутрішню логіку цього процесу та стратегем мислення, які запустили маховик такого процесу.

5. По трьох роках війни проти Росії Україна відчуває гостру потребу *конвенційної визначеності щодо мети* у війні проти Росії та засобів її досягнення. На окрему увагу заслуговує аспект мирного договору з агресором, який є чимось на кшталт фаустівської угоди, приреченої на перегляд. Але навіть якщо угода має таку кепську специфіку, це не означає, що її не варто укладати – просто зазначена особливість додатково ускладнює співвідношення

шансів та ризиків. Справді, мирний договір може бути гіршим за війну, але в українському прикладному випадку це треба аргументовано довести й переконливо проілюструвати, а не експлуатувати мантру "ми не поступимося ні метром своєї землі", паралельно регулярно поступаючись ворогу певними територіями.

6. Попередній пункт рекомендацій об'єктивно актуалізує потребу посилення й поглиблення експертно-аналітичного супроводу ухвалення політико-управлінських рішень у визначальних сферах суспільної життєдіяльності. Виконання такого завдання *потребує розблокування ресурсів критичного мислення і раціонального дискурсу.*

7. Досвід війни проти Росії загострює аспект посилення міжнародної суб'єктності України та неухильного забезпечення національних інтересів. З цього приводу також доводиться констатувати неприйнятне домінування демагогічних та популістських наративів, які ігнорують складний змістовний рельєф державної суб'єктності та національних інтересів.

Країни НАТО переважно хоч і виказують підтримку Україні, однак не вважають її своїм союзником, що відповідним чином позначається на кількості та якості такої підтримки. Зрештою, Україна не може вимагати, щоб зовнішньополітичні суб'єкти апріорі й без жодних передумов і застережень її підтримували. На це можна розраховувати лише в одному випадку: у разі збігу (ситуативного, кон'юнктурного чи будь-якого іншого) національних інтересів зовнішньополітичних суб'єктів із національними інтересами України.

8. Пріоритети посилення міжнародної суб'єктності України та неухильного забезпечення національних інтересів нашої країни не означають, що офіційний Київ може собі дозволити розкіш ігнорувати правила взаємин, визначені впливовими партнерами нашої країни. Якщо, приміром, адміністрація 47-го президента США функціонує на принципах максимальної транспарентності й жорсткої підзвітності як передумови функціональної ефективності, то, відповідно, кожен потенційний партнер Сполучених Штатів повинен бути готовим функціонувати на аналогічних принципах і з дотриманням таких самих канонів.

9. Реалістичність сприйняття факторів міжнародної суб'єктності України та неухильного забезпечення національних інтересів нашої країни привертають увагу до згубності завищених очікувань, пов'язаних із зовнішніми факторами, та недоречності безальтернативного наративу цивілізаційного вибору на користь Європи як своєрідної панацеї розв'язання Україною усіх проблем.

Орієнтиром має бути насамперед забезпечення національних інтересів України у кожному конкретному випадку – і лише в тій мірі, в якій зовнішні фактори та абстракції знаходять застосування для потреб забезпечення національних інтересів України, вони набувають хоча б якогось значення.

Між іншим, це цілком узгоджується з прагматизмом як безальтернативним пріоритетом нового світопорядку, а світопорядковий статус сучасної України не дозволяє їй кидати виклик наявним пріоритетам. Щоправда, Україна може такими пріоритетами знехтувати, але цим вона лише зробить ведмежу послугу сама собі.

10. Істотним амбівалентним фактором залишається інформаційне забезпечення війни проти Росії та методи протидії ідейній експансії ворога: з одного боку, Україна не може стояти осторонь таких викликів; з іншого боку, наявні форми та методи інформаційно-комунікаційного позиціонування викликають у фаховому середовищі безліч аргументованих нарікань. Ідеться про те, що риторичні техніки та маніпулятивні інструменти у формі подвійних стандартів, фреймінгу, дезінформації, демагогії, популізму, чорної риторики і т. п. призводять, у кращому разі, до Піррових перемог в інформаційних війнах.

Вони виявляють ефективність лише "на короткій історичній дистанції", тому їхнє використання може бути обумовлене обслуговуванням хіба що тактичних потреб – і не більше. Крім того, не варто ігнорувати етичну збитковість зазначеного інструментарію для суспільної свідомості, а також той неспростовний факт, що виродження правди в постправду об'єктивно й закономірно зумовлює симетричну деградацію та інволюцію політики в політиканство.

Та чи не найбільша проблема пов'язана з домінуванням в інформаційному просторі України наративів, які не лише не обслуговують національні інтереси України, а й апіорі не можуть їх обслуговувати, оскільки їхніми бенефеціарами є персони й структури іноземної юрисдикції. Іноді ситуація набуває безпрецедентного абсурдизму, який кидає виклик самому існуванню держави – навіть не як суб'єкта міжнародних відносин і світопорядкових реалій, а хоча б як суверена визначення пріоритетів своєї політики і трансляції цих пріоритетів у публічному просторі. Особливо загрозливих ознак ситуація набуває тоді, коли ЗМІ, афільовані з іноземними бенефіціарами, створюють атмосферу інформаційного цькування країн і політичних лідерів, від підтримки яких залежить, у буквальному сенсі, виживання України.

Висновки

Сучасна російсько-українська війна обумовлена насамперед імперськими амбіціями Російської Федерації і є засобом утримати Україну у орбіті російського впливу завдяки ліквідації української державності. Це протистояння закорінене у багаторічному прагненні українців відродити свою державність і проводити політику, незалежну від Москви, у прагненні бути повноправними господарями на своїй землі та розвиватися без зовнішнього втручання у напрямі, який обраний більшістю громадян.

Метою Російської Федерації у цій війні є викорінення української громадянської ідентичності, яка постала потужною перешкодою на шляху реалізації багатьох зовнішньополітичних планів РФ.

Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну стало засобом підкорення України в умовах, коли застосування інших засобів, серед них і розв'язування локальної війни проти України, не забезпечило потрібних Кремлю результатів.

Ідеологічним підґрунтям війни є концепт "руського міра", який скерований на збереження та розширення сфери впливу Російської Федерації, але не знайшов відгуку у абсолютної більшості громадян України.

Громадяни України високо цінують міцність сім'ї та благополуччя дітей. Можливо, що саме це сприяло позитивному ставленню до владнання конфліктних ситуацій у політиці без застосування сили після відновлення української державності. Попри існування різних поглядів на доцільність втілення у життя того чи іншого курсу в зовнішній політиці держави, на оцінку дій окремих політичних сил сучасності і минулого українці загалом зберігали єдність у позитивному ставленні до економічної діяльності, як засобу забезпечення матеріальних благ, до праці, спрямованої на гарантування прийняттого рівня життя для своєї сім'ї.

Порівняно високий рівень толерантності в українському суспільстві виявився важливим соціокультурним надбанням і тривалий час був запорукою успішного пошуку компромісів та уникнення насильства під час розв'язання політичних проблем.

Громадяни України не сприймали і не сприймають війну як засіб розв'язання конфліктної ситуації. Орієнтовані на мирну працю як основний засіб підвищення рівня життя, вони не виношували і не виношують загарбницьких планів щодо будь-якої іншої держави. У воєнне протистояння громадяни України були втягнуті Російською Федерацією, яка таким способом намагалася перешкодити розбудові української державності, зміцненню української громадянської ідентичності та процесу євроінтеграції України. Водночас запеклість опору агресору свідчить про одностайність абсолютної більшості громадян України у боротьбі проти ворога. Це зумовлене усвідомленням того, що сучасна російсько-українська війна є екзистенційною для України.

Єднання більшості громадян України у боротьбі з агресором є вирішальним фактором, який в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації дозволив зірвати плани ворога на «блискавичну» війну. Цінуючи допомогу партнерів нашої держави, які керуючись своїми інтересами підтримують Україну у війні, варто наголосити, що зовнішня допомога країні, громадяни якої не бажають захищати її суверенітет і територіальну цілісність, не змогла би бути засобом організації ефективної відсічі агресору. Громадяни України продемонстрували іноземним партнерам, що можуть успішно використовувати зовнішню допомогу для організації відсічі агресору, забезпечення функціонування економіки у складних умовах війни тощо.

В умовах війни зросла цінність безпеки, однак українці цінували і не припиняють високо цінувати свою свободу як фундаментальну цінність і основу для реалізації інших цінностей, оскільки вона надає можливість обирати власний шлях, самостійно ухвалювати рішення та нести за них відповідальність.

Боротьба України проти російського воєнного вторгнення – це не лише захист інтересів України та українців, а й захист демократичних цінностей принаймні у масштабі Європейського континенту, де РФ у черговий раз може виступити "жандармом".

Російсько-українська війна, за своїми лаштунками, виходить за рамки двостороннього конфлікту й таїть у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга

глобальних змін планетарного значення: закладений початок масштабної трансформації євразійського простору, якісного і територіального перерозподілу ринків торгівлі та сировини, змін усталених правил політичного світогляду та взаємовідносин, регенерації принципів суспільно-політичної моралі тощо.

Ціннісні орієнтації російського суспільства є і будуть ще тривалий час залишатися небезпечними як у регіональному, так і у світовому масштабі, оскільки це є суспільство, яке сприймає війну як засіб розв'язання певних проблем. Нав'язуючи російським громадянам думку про те, що РФ воює не лише з Україною, а з НАТО і західним світом, сучасне російське керівництво готує підґрунтя до можливого використання своєї армії проти однієї чи кількох країн ЄС. І такі дії можуть бути подані як "захист російських інтересів", які начебто варто захищати поза межами Російської Федерації.

Розширення НАТО на схід аж ніяк не може бути серед першопричин розв'язування Росією війни проти України. Повномасштабний напад РФ саме на Україну, а не на інші держави, які висловлювали і реалізували своє прагнення до євроатлантичної інтеграції, найбільш вірогідно, зумовлений тим, що агресор не чекав натрапити на настільки потужний опір, розраховуючи на блискавичну війну.

Сучасна російсько-українська війна є одним із аспектів протистояння демократичних і авторитарних режимів, а її результат неминуче буде мати наслідки світового масштабу, оскільки, якщо агресор переконається у можливості та доцільності використання війни як засобу вирішення зовнішньополітичних завдань, то інші авторитарні лідери можуть також віддати перевагу розв'язуванню нових воєн.

Наукове видання

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
ЯК КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ,
ЦІННОСТЕЙ ТА ІДЕОЛОГІЙ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор – С. Носова, М. Ковальова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Лисенко

Підписано до друку 26.11.2025 р. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 5,12. Обл.-вид. арк. 4,75.
Папір офсетний. Наклад 50 прим. Зам. № 2347

Видавець Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61.
www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600.
Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.